

VALORI DISCURSIVE ALE MARCATORULUI EPISTEMIC ÎNTR-ADEVĂR ÎN LIMBA ROMÂNĂ. O PERSPECTIVĂ DIACRONICĂ

LILIANA HOINĂRESCU

Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”

lilianahoinarescu@gmail.com

Keywords: *discursive epistemic markers, epistemic certainty, modal particles, evidentiality, polyphony.*

Cuvinte-cheie: *marcatori discursivi epistemici, certitudine epistemică, particule modale, evidențialitate, polifonie.*

1. INTRODUCERE

1.1. Ne propunem să analizăm, din perspectivă diacronică, principalele funcții și valori discursive ale marcatorului epistemic *într-adevăr* în limba română. Ne interesează, în special, să punem în evidență fenomenul de pragmaticalizare a acestei particule modale, prin trecerea de la uzul epistemic, reliefat de sensul său primar, prevalent în primele texte românești, la uzul conectiv, parțial desemantizat, predominant în româna contemporană¹. De asemenea, urmărim să identificăm valorile persuasive și argumentative pe care, prin caracterul său inerent dialogic sau polifonic, *într-adevăr* le poate avea, în raport cu situația de comunicare și poziția în enunț (inițială, mediană sau finală). Cele două obiective sunt strâns interconectate, ambele surprinzând aspecte ale poziționării discursive² a locutorului: angajamentul discursiv, probarea veridicității celor spuse și, consecutiv, înscrierea sa într-o direcție de argumentare și persuadare. Analiza care urmează se situează în continuarea observațiilor noastre privind metalingvistica adevărului în limba română, în diverse ipostaze comunicative și genuri discursive³.

Textele utilizate sunt de diverse facturi, în funcție de epoca studiată. Pentru perioada veche și modernă, vom utiliza baza de date *DLR*, iar pentru perioada

¹ Diverse studii au pus în evidență tendința adverbilor modale de a deveni marcatori discursivi (vezi Heine 2013; Traugott, Dascher [2001] 2004; Dostie G. 2004); pentru descrierea acestui proces, vezi DPAD s.v. *pragmaticalizare*.

² Vezi DPAD s. v. *poziționare* (engl. *stancetaking*).

³ Vezi Hoinărescu 2022.

contemporană – corpusul *CoRoLa*, baza de date *Arcanum*⁴, precum și corpurile de română vorbită *IVLRA* I și *IV* II.

2. CADRU TEORETIC

2.1. Categoria modalității a fost diferențiată încă din Antichitate în raport cu parametri logici precum posibilitatea, necesitatea, contingenta (Aristotel, *Organon* I, *Analiticele prime*). În lingvistica modernă, modalitatea a fost definită în sens larg drept categoria care exprimă atitudinea vorbitorului față de enunțarea sa (sau enunțul său, privit ca act comunicativ⁵) (cf. Cornillie, Pietrandrea 2012: 2110). Această definiție generică și destul de vagă a suscitat interpretări și abordări diferite, pe care Cornillie și Pietrandrea (2012: 2112) le sistematizează în patru direcții principale, redată succint mai jos, cu exemplificările autorilor:

(a) Modalitatea exprimă atitudinea vorbitorului față de conținutul propozițional al enunțului. Definiția concordă cu accepțiunea dată de Bally⁶ ([1932]1965) și este larg adoptată de specialiști.

(b) Modalitatea califică factualitatea enunțului – poziția lui Palmer (2001); Narrog (2009), printre alții.

(c) Modalitatea se referă la opoziția posibilitate/necesitate, în prelungirea logicii aristotelice, direcție reprezentată de Van der Auwera și Plungian 1998: 80, printre alții.

(d) Modalitatea exprimă subiectivitatea vorbitorului (Lyons 1977; Palmer 1986; Halliday 1970).

În configurarea celor patru direcții de definire a modalității se intersectează, așadar, tradiția logică aristotelică și tradiția lingvistică privind mărcile de subiectivizare a enunțului/enunțării, fondată de Bally⁷ (1932) și continuată de Benveniste⁸ (1966;

⁴ Baza de date *Arcanum* <https://adt.arcanum.com/ro/discover/> cuprinde „ziare, reviste, publicații științifice și multe altele...” în versiune pdf., publicate de la începutul secolului al XIX-lea (a. 1820) până astăzi (2025); 79.946.806 pagini de consultat.

⁵ Așa cum este înțeleasă astăzi de majoritatea lingviștilor, modalitatea privește atât nivelul enunțării, cât și pe cel al enunțului (vezi Ducrot 1993; Monte 2011).

⁶ Definiția pe care Bally o dă modalității este: „la forme linguistique d'un jugement intellectuel, d'un jugement affectif où d'un volonté qu'un sujet pensant énonce à propos d'un perception ou d'une représentation de son esprit” (Bally 1942: 3).

⁷ Definiția pe care Bally o dă modalității este: «la forme linguistique d'un jugement intellectuel, d'un jugement affectif où d'un volonté qu'un sujet pensant énonce à propos d'un perception ou d'une représentation de son esprit (Bally 1942: 3)»

⁸ Pentru Benveniste (1974: 187), modalitatea este legată de categoriile logice și exprimată în limbă prin verbele modale *a putea* (fr. *pouvoir*) și *a trebui* (fr. *devoir*). Totuși, semioticianul francez definește indirect modalitatea, în sensul larg acceptat astăzi de lingviști, ca formă de subiectivitate: „En incluant dans mon discours *je suppose, je présume*, implique que je prends une certaine attitude à l'égard de l'énoncé qui suit. On aura noté en effet que tous les verbes cités sont suivis de *que* et une proposition: celle-ci est le véritable énoncé, non la forme verbale personnelle qui la gouverne. Mais cette forme personnelle en revanche, est, si l'on peut dire, l'indicatif de subjectivité (Benveniste 1966: 264).

1974); Kerbrat-Orecchioni (1980). Accentul pus pe un aspect sau altul al acestei noțiuni complexe, aflate la intersecția mai multor discipline – logica modală, semantica, stilistica, gramatica structurală și generativă, lingvistica funcțională și tipologică, lingvistica cognitivă, pragmatica și analiza discursului – a împiedicat stabilirea unei definiții integratoare standardizate, chiar dacă există multiple linii de consens (pentru o discuție critică, vezi Ducrot 1993; Narrog 2005; Declerck 2011; Monte 2011; Aijmer 2016; Leclercq 2023: 60).

Din punct de vedere pragmatic și discursiv, modalitatea este inclusă astăzi în categoria mai largă a *poziționării* (engl. *stancetaking*), care desemnează atitudinea discursivă, retorică, evaluativă, afectivă, adoptată de un anumit vorbitor în cursul enunțării (vezi DPAD s.v. *modalitate*; *poziție*; *poziționare*).

În funcție de dominantă sa, modalitatea poate fi deontică, epistemică și afectivă (vezi GARL II; DPAD). Palmer (1986), care descrie doar primele două forme, asociază modalității deontice constrângerile externe care exprimă permisiunea și obligația, iar modalității epistemice – validitatea veridic-factuală a enunțului. Modalitatea epistemică implică o componentă privind gradul de cunoaștere asumat de vorbitor (*cert*, *probabil*, *posibil*: *Știu sigur* că vine; *Nu știu* dacă vine; *Cred* că va veni / *E probabil* / *E posibil* să vină) și o componentă privind sursele cunoașterii, numită *evidențialitate*. Valorile evidențiale pot fi directe/senzoriale (*L-am văzut/auzit* când a venit) sau indirecte/non-senzoriale: a) citaționale (*Mi s-a spus* că va veni; *Am citit în presă* că va veni) și b) inferențiale (*Am observat/am dedus* că a venit) (Zafiu 2002; Pietrandrea 2005: 30; DPAD s. v. *evidențialitate*). Evidențialitatea este considerată de unii cercetători o categorie independentă, iar de alții o subcategorie a modalității epistemice (pentru o discuție pe larg, vezi Pietrandrea 2005: 32). Pentru scopul studiului de față, relația de subordonare sau de independență a celor două categorii este mai puțin importantă, prevalând aspectele în care valorile epistemice și cele evidențiale sunt coocurente sau se presupun reciproc prin marca discursivă/modalizantă de care ne ocupăm.

2.2. Gradul maxim de aproximare factuală exprimă certitudinea epistemică, o noțiune care are valențe deopotrivă filosofice și lingvistic-discursive. Reflecția filosofică diferențiază trei tipuri de certitudine: psihologică, epistemică și morală (Reed 2022). În practica discursivă, aceste componente sunt greu dissociabile, convingerile vorbitorilor având fundamente psihologice și morale bine definite. Poziționarea vorbitorilor și angajamentul lor față de adevăr diferă în funcție de contextul discursiv: în textele teologice și cele istoriografice, exigența pentru adevăr tinde să atingă gradul cel mai înalt (din considerente diferite, pe care le vom discuta); în contexte politice, ea ține de legitimitate și este mai degrabă o construcție retorică (vezi Chilton 2004: 117; Hoinărescu 2022). În interacțiunile personale, în discursul confesiv, adevărul se raportează la o percepție subiectivă a realității. În acest ultim caz, certitudinea epistemică este în mod implicit relativizată. Totuși, chiar din punct de vedere obiectiv sau filosofic, *certitudinea epistemică* este mai degrabă o *certitudine subiectivă*, câtă vreme aceasta exprimă o evaluare subiectivă a adevărului, din perspectiva celui care vorbește (vezi Wittgenstein 1969; Croce 2014). De altfel,

noțiunea filosofică se suprapune noțiunii lingvistice privind validitatea veridic-factuală [*Truth-Factual Validity*].

2.3. Mijloacele lingvistice de exprimare a certitudinii epistemice pot fi lexicale (adverbe/particule modale) și gramaticale (vezi *GARL II*: 707-715). S-a afirmat că enunțul la modul indicativ semnalează certitudinea mai puternic decât calificarea (metadiscursivă) epistemică (vezi Ștefănescu 2007: 144; *GARL II*: 707). Absența modalizării epistemice imprimă un caracter impersonal și sentențios-abstract enunțului, caracteristic textelor juridice sau textelor științifice bazate pe axiome și demonstrații prealabile. Modalizatorii/marcatorii epistemici de certitudine (*sigur, cu siguranță, cert, într-adevăr, fără îndoială, indubitabil*) și evidențialele (*evident, manifest, clar*) sunt numiți și „marcatori de validitate factuală” (engl. *truth-factual validity markers*). Cu ajutorul lor, printr-un proces metareprezentational, vorbitorul validează „lumea discursivă” sau instituie „ontologia discursivă”.

Modalizatorii de certitudine epistemică funcționează simultan ca expresii metadiscursive cu rol de intensificare, numite „intensificatori” (cf. engl. *booster markers*). Intensificatorii antrenează, pe de o parte, subiectivizarea enunțului și adoptarea unei poziții discursive – angajamentul față de punctul de vedere exprimat –, și pe de altă parte, intersubiectivitatea și dialogismul interdiscursiv – indicarea existenței altor puncte de vedere și, implicit, acceptarea sau respingerea acestora (vezi Hyland 2005: 52-53). Intensificatorii sunt priviți cu rezervă în discursul științific, unde argumentația este logic-deductivă (nu persuasiv-retorică), în timp ce în registrul colocvial sunt considerați mărci afective și expresive (vezi și *DPAD* s. v. *intensificator*).

2.4. Din punct de vedere pragmatic, *într-adevăr* poate funcționa atât ca particulă modală/modalizator (meta)discursiv/epistemic, cât și ca marcator discursiv. Particulele modale au fost definite drept expresii lingvistice multifuncționale, operante în domenii cognitive, expresive, sociale și textuale (Schiffrin 2001: 54)⁹. Afinitatea dintre marcatorii discursivi (engl. *Discourse Markers – DM*) și particulele modale (*Modal Particles – MP*) a fost remarcată încă de la începutul studierii marcatorilor discursivi: s-a afirmat că DM și MP reprezintă tipuri de subiectivizare a enunțului, prin care sunt codate și semnalate atitudini și convingeri ale vorbitorului (Traugott 2007: 146). Cele două tipuri de mărci pot avea, circumstanțial, valori prevalente, dar rămân fundamental ambivalente și indisociabile. Studii aplicate au pus în evidență tendința particulelor modale de a evolua diacronic spre statutul de marcatori discursivi (Waltereit and Detges 2007; Traugott, Dascher [2001] 2004). Plasarea în enunț este un criteriu de diferențiere important, în general marcatorii discursivi cu rol conectiv având poziții inițiale. Totuși, nici acest criteriu nu exclude valorile modale. Concluzia majorității cercetătorilor este că DM sau MP nu pot fi disociate în clase formale distincte, expresiile respective, în funcție de

⁹ “functioning in cognitive, expressive, social, and textual domains” (Schiffrin 2001: 54)

contextul discursiv și de orientarea analizei, putând fi numite atât DM, cât și PM (pentru o discuție în detaliu, vezi Schiffrin 2001; Degand, Cornillie, Pietrandrea 2013). O categorizare strictă a DM și MP, în raport cu anumiți parametri discursivi, este mai degrabă fals-operațională și contraintuitivă, având în vedere polifuncționalitatea lor funciară. Prin urmare, în acest articol, *într-adevăr* va fi desemnat drept particulă/marcă modală/marcator/modalizator epistemic sau drept conector/marcator discursiv, în funcție de valorile contextuale analizate.

2.5 Ca particulă modală, *într-adevăr* indică fără echivoc angajamentul epistemic al vorbitorului, convingerea sa privind veridicitatea enunțului. Este una dintre expresiile consacrate, convenționalizate, legate de „metalingvistica adevărului”, expresii care au, dată fiind obligativitatea respectării maximei sincerității în comunicare (Grice 1975; Searle 1979), un caracter puternic retoric. Conținând cuvântul „adevăr”, modalizatorul „*într-adevăr*” este, teoretic, una dintre cele mai puternice mărci epistemice de certitudine¹⁰. Cuvântul „adevăr” are o încărcătură filosofică și teologică, care induce o notă de seriozitate și chiar de solemnitate/formalism discursului. Raportul formal/informal va fi pus în evidență prin studiul cantitativ, statistic, al modalizatorului/conectorului în diverse situații de comunicare.

O altă observație preliminară, se referă la originea internă a acestei locuțiuni, formate din prepozițiile *în* sau *întru* + *adevăr*: *în adevăr*, *întru adevăr*, *într-adevăr*, având corespondente lexicale în alte limbi (cf. fr. *en vérité*, engl. *in truth*, *indeed*, sp. *en verdad*, it. *in verità*, por. *na verdade*). Este expresia creată pe teren românesc pentru a exprima certitudinea epistemică, locuțiunile funcțional similare din româna modernă: *în fapt*, *de fapt*, *în realitate* fiind calcuri după modele franceze *en fait*, *du fait*, *en réalité*, atestate începând cu secolul al XIX-lea.

3. ANALIZA PE CORPUS

Analiza pe corpus este structurată în două secțiuni: texte vechi, cuprinzând perioada sec. XVI–XVIII (texte religioase; documentare, legale/juridice, istoriografice) și texte moderne, din sec. XIX–XXI, incluzând și transcrieri ale unor variante orale ale limbii (discurs politic/publicistic, literar, interacțiuni verbale în corpusuri de limbă vorbită). Vom încerca să evidențiem rolul retoric, argumentativ, al modalizatorului epistemic *într-adevăr* în aceste contexte și relația sa cu angajamentul vericondițional al vorbitorului (exigența față de adevăr). Perspectiva pragmatic-diacronică ne va permite confirmarea unor ipoteze privind constituirea acestei particule modale, precum și indicarea etapelor evoluției sale spre statutul de marcator discursiv polifuncțional.

¹⁰ La mise en jeu de la notion de ‘vérité’ permet de parler de l’adéquation absolue du terme *p* pour dire le monde *Z* (*veritas est adequatio rei et intellectus*, d’après Thomas d’Aquin). (Khachaturyan, Vladimirska 2015: 76).

3.1. ROMÂNA VECHE

3.1.1. Texte religioase (traduceri)

Textele vetero- și neotestamentare, care constituie corpul celor mai vechi texte românești, transpun versiunile scrise în greaca comună (greaca *koiné*) între sec. III î.Hr. (*Septuaginta*), respectiv I și II d.Hr. (*Corpusul neotestamentar*). Pentru Vechiul Testament, tradiția bizantin-ortodoxă a luat în considerare exclusiv versiunea grecească a Scripturilor ebraice (*Tora*), tradusă în Alexandria, în sec. III î.Hr. sub domnia lui Ptolemeu al II-lea Filadelful. Textele neotestamentare vor lua ca sursă *Septuaginta*, pentru desele trimiteri intertextuale la scripturile iudaice (vezi Cousin 2002: 92). Cele mai vechi versiuni păstrate ale *Evangheliilor* au fost scrise exclusiv în greacă, deși se presupune, potrivit unor informații ale primilor istorici ai creștinismului, că aveau și versiuni în aramaică (vezi Moreschini, Norelli 2013: 48-49). Indiferent dacă primele traduceri românești (*psalmi*, *evanghelii*) au fost făcute printr-un intermediar slavon sau maghiar, analiza noastră în mod firesc se va raporta la originalul grecesc al textelor, care, de altfel, se va impune foarte curând ca o sursă de referință în cultura română. Începând cu secolul al XVII-lea, traducătorii au acordat importanță versiunii grecești, alături de surse slavone, sau, în cazul *Noului Testament* de la Bălgrad, și de surse latine.¹¹ Reamintim că *Biblia* din 1688 a lui Șerban Cantacuzino este o traducere integrală din (neo)greacă, textul fiind „tălmăcit duple limba elineasca spre înțeleagerea limbii rumânești” (*Biblia* 1688, pagină titlu). Prin urmare, multiplele ocurențe ale cuvântului *adevăr*, cu valoare substantivală și adverbială, și ale locuțiunilor derivate *în adevăr*, *întru adevăr*, *într-adevăr* reprezintă transpuneri, adesea printr-un intermediar slavon sau maghiar, a vocabulelor originare.

Înainte de analiza acestui material lingvistic, pentru unii cititori nefamiliarizați cu interpretarea teologică, se impun câteva precizări. Din punct de vedere teologic, raportarea la adevăr este raportarea la Divinitate; cunoașterea nu există în afara adevărului revelat. Certitudinea epistemică este maximă, câtă vreme ea nu reprezintă cunoașterea omenească, parțială și subiectivă, ci cunoașterea supremă, immanentă și absolută. În discursul teologic, adevărul este un atribut singular al Divinității, de unde substituția metonimică a termenilor. Exemplele de mai jos ne permit să observăm acest sens teologic, precum și fazele incipiente de constituire a marcatorului analizat, mai precis recurența unui tipar conceptual, în care substantivul *adevăr* este precedat de prepozițiile *în* sau *întru*:

¹¹ *Noul Testament* din 1648, tipărit la Alba Iulia, a fost tradus, după cum precizează Simion Ștefan în *Predoslovia către cetitori*, după trei surse „din limbă grecească și slovenească și latinească”, acordându-se cea mai mare pondere sursei grecești. „Și socotind aceastia toate, varea au îmblat mai aproape de cartea greciască, de pre aceia am socotit, însă de cea greciască nu ne-am depărtat, știind că Duhul Sfânt au îndemnat evanghelistii și // apostolii a scrie în limbă grecească Testamântul cel nou, și cartea grecească iaste izvorul celorlalte.”

- (1) a. Se **într-adevăr** iată dreptatea grăiretu, dreptu giudecaret, fii omenești. (1500–1510 *Psalt. Hur.*, 135)
- b. Îndereaptă-me, Doamne, pre calea ta și voi i **întru adevărulu** tău. Se veselească-se înrîma mea a se teame de numele tău. (1500–1510 *Psalt. Hur.*, 160)
- c. Credincioșilor toate porâncitele lui întărite-s în veciia-veacului, fapte **într-adevăr**u și în de<re>p<ta>te. (1500–1510 *Psalt. Hur.*, p. 184).
- d. Mângăios și milostiv e Domnul în-lu<n>gu-rrebdător și multu e milostiv și e **într-adevăr**. (1500–1510 *Psalt. Hur.*, 172)
- e. Doamne, a<u>dzi rruga mea și socoteaște rrugăciunrea mea **într-adevărul** Tău, audzi-me în dreptatea ta. (1500–1510 *Psalt. Hur.*, 206)
- f. Adecă amu **într-adevăr** iubitu-me-ai nespun, ascuns preaînțelepciunriei tale iuvitu-me-a<i>. (1500–1510 *Psalt. Hur.*, 130)
- g. Plecă-me Doamne în calea ta și merge-voiu în **dedevărul** tău. (1573-1578 *Psalt. Sch.*, 278)

Textele vetero- și neotestamentare consacră noțiunea de adevăr dincolo de planul uman; în ultimele, certitudinea absolută este un atribut divin, care poate fi transmis, pe calea revelației, celor destinați să înțeleagă/primească și să transmită învățăturile creștine (apostolilor). La fel de important este faptul că Noul Testament (Noua Lege) se definește ca o împlinire a Vechiului Testament (Vechea Lege iudaică). Recurența impresionantă a cuvântului „adevăr” este legată adesea de o notă polemică, rectificatoare, mai precis de sublinierea autorității Învățătorului, a legitimității Sale spirituale de a propune o interpretare teologică nouă sau de a impune o nouă lege. În narațiunile evanghelice, unde pasajele dialogale, în stil direct, alternează cu cele de relatare¹², se produce deja o diferență între raportarea divină și umană la noțiunea de adevăr. Atunci când vorbesc în nume propriu, și nu reproduc discursul cristic/divin, redactorii *Evangheliilor* vor intensifica certitudinea epistemică într-un scop retoric-argumentativ, subliniindu-și implicarea totală și angajamentul vericondițional față de faptele și interpretarea pe care o propagă. O tradiție teologică poate fi reinterpretată numai prin mijlocirea divină; ca martori ai acestei revelații, apostolii și redactorii evangheliilor sunt purtătorii unui mesaj care nu poate fi contrazis sau respins. În scripturile creștine, bazate pe un adevăr revelat, valorile epistemice propriu-zise interferează cu cele evidențiale: afirmațiile sunt certe, pentru că se revendică de la o sursă divină, atât Învățătorul, cât și apostolii sunt învestiți cu autoritate, care se transmite ierarhic: de la Tatăl, spre Învățător, spre apostoli (trimiși).

¹² Vezi distincția din naratologie a lui Todorov (1972): relatare (povestire), reprezentare (dialog).

În cele 4 *Evanghelii*, recunoaștem trei valori semantice ale cuvântului *adevăr*¹³ (și ale derivatelor acestuia):

a) Adevăr = divinitate, cunoaștere absolută (sensul teologic primar, din VT, vezi ex. (1); în NT se întânește mai ales în *Evanghelia după Ioan*)

- (2) a. λέγει αὐτῷ [Θωμᾶς] [ὁ] Ἰησοῦς· Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωὴ· οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ.¹⁴ (Κατὰ Ἰωάννην 14: 6)

Grâi lui [Toma] Isus: „Eu sânt calea și **adevărul** și viața. Nime nu va veni cătră părintele, numai eu. (1560-1561 Coresi, *Tetraev.*, 158 [Ioan 14: 6])

Zise lui [Toma] Iisus: „Eu sunt Calea și **adevărul** și Viața. Nimenea nu vine cătră Părintele, fără numai pren Mine. (1688 *Biblia*, 825 [Ioan 14: 6])

b. Ἐλεγεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους, Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταὶ μου ἔστε, καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς. (Κατὰ Ἰωάννην 8: 31-32)

Zise domnul cătră ce a ce crezură lui, iudeilor: „De veți fi voi întru cuvintele mele, *adevăr* ucenicii miei fi-veți și înțelege-veți **adevărul** și **adevărul** slobozi-vă-va”. (1560–1561 Coresi, *Tetraev.*, 149 [Ioan 8: 31-32])

Deci zicea lîsus cătră jidovii ceia ce au crezut întru El: „De veți rămânea voi în cuvântul Mie, *adevăr*at ucenicii Mie-M sântei. Și veț cunoaște **adevărul**, și **adevărul** va mântui pre voi”. (1688 *Biblia*, 820 [Ioan 8: 31-32])

c. εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Σὺ λέγεις ὅτι βασιλεὺς εἰμι. ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ· πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας ἀκούει μου τῆς φωνῆς. (Κατὰ Ἰωάννην 18: 37)

Zise lui Pilath: „Amu împărat ești tu?” Răspunse Isus: „Tu grăești că împăratu sânt eu. Eu spre aceasta mă născui și spre aceasta venii în lume să mărturisesc **adevărul** și toți cine iaste deîn **adevărul** asculta-vor glasulū mieu.” (1560-1561 Coresi, *Tetraev.*, 163 [Ioan 18: 37])

Aici este teoretizată și opoziția cu minciuna, adevărul fiind destinat celor capabili să-l recunoască; opoziția adevăr-minciună este înscrisă într-o serie dihotomică bine-rău, moral-imoral, credință-viciu (păcat). Sensurile adverbiale, cu substantivul precedat de o prepoziție, au aceeași semnificație transcendentă. Structura nu este locuționară, cele două elemente *întru adevăr* păstrându-și sensurile/valorile

¹³ Cuvântul gr. *alētheia* este un compus format din prefixul negativ *a-* + *-lētheia* (disimulare, ascundere). Sensul cuvântului era „neacoperire”, „nedisimulare”, „dezvăluire”, implicând ideea că adevărul (conceptul) se cere descoperit, căutat, nu este o evidență perceptibilă pentru toată lumea (vezi comentariul din Jacquesson 2020: 8)

¹⁴ Citatele din versiunea greacă sunt reproduse de pe site-ul *The Online Greek Bible* <https://www.greekbible.com>

conceptuale. Pasajul reproduș mai jos conține singura ocurență a construcției *întru adevăr* în cele 4 Evanghelii, în *Biblia* (1688).

- (3) ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ιδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶν καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ.⁴⁵ ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετε μοι.⁴⁶ τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; εἰ ἀλήθειαν λέγω, διὰ τί ὑμεῖς οὐ πιστεύετε μοι;⁴⁷ ὃς ἐκ τοῦ θεοῦ τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ ἀκούει· διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ οὐκ ἐστέ. (Κατὰ Ἰωάννην 8: 44-47)

Voi den tatăl diavolul sânteți și pohtele tatălui vostru veți faceți. Acela ucigaștonu de oameni era de-nceput și **întru adevăr** n-au stătit, căci nu iaste **adevăr** întru el. Când grăiaște minciuna, dentru ale sale grăiaște, căci mincinos iaste și tatăl lui. Iară Eu căci **adevărul** zic, nu creadeți Mie. Care dentru voi Mă muștră pentru păcat? Iară de **adevărul** grăiescu, pentru ce voi nu creadeți Mie? Cela ce iaste de la Dumnezău, graiurile lui Dumnezău aude; pentru aceea voi nu auziți, căci de la Dumnezău nu sânteți". (1688 *Biblia*, 820 [Ioan 8: 44-47])

Este de remarcat sensul acestei construcții în fază incipientă: prepoziția *întru* se combină cu substantivul *adevăr*, nu cu expresia lui adverbială, după un tipar consacrat în discursul religios: *întru credință*, *întru duhul sfânt*, *întru dreptate* (vezi și ex. 1c).

b) Adevăr = sens modal, evidențial (la origine, ritualic)

În *Evanghelii*, deosebit de frecvent în *Ioan*, când prefătează cuvintele Învățătorului, *adevăr* adverbial corespunde ebraicului *Amen* și are o funcție ritualică. Certitudinea epistemică absolută este rezultatul și evidența unei supreme investiții. Cuvintele Domnului sunt prefăte de această recunoaștere; valoarea epistemică (cunoașterea absolută) și cea evidențială (sursa cunoașterii) se suprapun¹⁵. Referirea la *adevăr*, asociată cu uzul performativ al verbului dicendi (gr. λέγω, rom. *zic/grăiesc*), conferă enunțului un caracter neobișnuit, atemporal și transcendent:

- (4) α. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει. (Κατὰ Ἰωάννην 12: 24)

[Cum zice Hristos] „**Adevăr, adevăr zic voao**: de va grăunțul de grâu cădea la pământ, nu va muri, acela însuș va rămânea; iară de va muri, mult rod va face.” (1567-1568, Coresi, *Tâlcu Ev.*, 42 [Ioan 12: 24]):

¹⁵ Pentru valorile acestei particule în VT și NT, vezi și Bouttier 1998; Zogbo 2020. Surprinzător, cuvântul ebraic *amen* este mai frecvent în NT (128 de ocurențe) decât în VT (30 de ocurențe) (Zogbo 2020: 4).

b. καὶ λέγει αὐτῷ [Ναθαναήλ]: **Ἀμὴν ἄμην λέγω ὑμῖν**, ὅψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεφύγοντα καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου. (Κατὰ Ἰωάννην 1: 51)

Grăi [El] lui [Natanail]: „**Adevăr, adevăr** *grăesc voao*, de acmu vedea-veți ceriul deșchis și îngerii lu Dumnezeu suind și pogorând spre Fiiul Omenesc. (1560-1561 Coresi, *Tetraev.*, 139 [Ioan 1: 51])

Trebuie subliniat faptul că acest uz sentențial este unul propriu contextului evanghelic – acelor spuse (gr. *logia*) enunțate direct de Domnul, păstrate inițial în culegeri¹⁶ și integrate, citate cu verb *dicendi*, în narațiunile evanghelice (ex. **4a**, **4b**), care au fost ulterior traduse în diverse limbi –, prin urmare nu poate fi extins la uzul românei vechi.

c) **Adevăr = conformitate între cuvinte și fapte, raportare la realitate** (sensul aristotelic); **justețe, corectitudine, dreptate**; (adverbial) **corect, drept, just** (pentru VT, vezi și ex. **1a**)

(5) a. καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν Ἑρωδιανῶν λέγοντες, Διδάσκαλε, οἶδαμεν ὅτι **ἀληθὴς** εἶ καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ **ἐν ἀληθείᾳ** διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περιούδενός, οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων. εἶπε οὖν ἡμῖν τί σοι δοκεῖ· ἔξεστιν δοῦναι κῆνσον Καίσαρι ἢ οὐ; (Κατὰ Ματθαῖον 22: 16-17)
 Și [fariseii] trimiseră la El ucenicii lor cu irodianii zicând: „Învățătoriule, știm că ești **dirept** și calea lui Dumnezeu **cu adevăr** înveți și nu-Ț e grije de nemică, că nu cauți la fața oamenilor. Spune dară noao, ce Ți se pare? Cade-se a da dajde împăratului au ba?” (1688 *Biblia*, 767 [Matei 22: 16-17])

b. Καὶ ἀποστέλλουσιν πρὸς αὐτόν τινας τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Ἑρωδιανῶν ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσιν λόγῳ. καὶ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οἶδαμεν ὅτι **ἀληθὴς** εἶ καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός, οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων, ἀλλ' **ἐπ' ἀληθείας** τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ διδάσκεις· ἔξεστιν δοῦναι κῆνσον Καίσαρι ἢ οὐ; δῶμεν ἢ μὴ δῶμεν; (κατὰ Μάρκον 12: 13-14)

Și trimiseră la El unii den farisei și den irodiani, ca să-L prinză cu cuvântul. Iară ei, deaca veniră, ziseră Lui: „Învățătoriule, știmu-Te că **adevărat** ești și nu grijăști de nemică, că nu cauți în fața oamenilor, **ce în dreptate** calea lui Dumnezeu înveți. Cade-se a da dajde împăratului/ au ba?” (1688 *Biblia*, 784 [Marcu 12: 13-14])

c. Καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου, ὥστε παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος.

¹⁶ O astfel de culegere se presupune a fi fost sursa Q (din germ. Quelle, „izvor”). *Evanghelia* [apocrifă] *după Toma* se prezintă ca o colecție de sentințe (gr. *logia*) atribuite lui Hristos (vezi Moreschini, Norelli 2013: 48-54).

καὶ ἐπρώτησαν αὐτὸν λέγοντες, Διδάσκαλε, οἶδαμεν ὅτι **ὁρθῶς** λέγεις καὶ διδάσκεις καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' **ἐπ' ἀληθείας** τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ διδάσκεις· ἔξεστιν ἡμᾶς Καίσαρι φόρον δοῦναι ἢ οὐ; (Κατὰ Λουκᾶν 20: 20-22)

Și păzind, [mai-marii popilor și cărturarii] au trimis prilăstitori, fățarnicind pre sine a fi direpți, ca să-L prinză pre El în cuvânt, ca să-L dea pre El împărăției și puterii direcționiului.

Și-L întrebară pre El, zicând: „Învățătoriule, știm că **dirept** zici și înveți, și nu iai față, ce **pre adevărat** calea lui Dumnezeu înveți: Cade-să noao a da bir împăratului au ba?” (1688 *Biblia*, 807 [Luca 20: 20-22])

Și întrebară pre El, zicând: Învățătoriule, știm că **derept** zici și înveți, și nu alegi față, ce **într-adevăr** calia lui Dumnezeu înveți. (1648 *N. Test.*, 252 [Luca 20: 21])

În exemplele de mai sus, interesant este modul în care a fost tradus, în *Biblia* din 1688, același pasaj, din sinoptice, cu alternanța *ἐν ἀληθείᾳ* = **cu adevăr** (Matei), *ἐπ' ἀληθείας* = **în dreptate** (Marcu), *ἐπ' ἀληθείας* = **pre adevărat** (Luca), iar în *Noul Testament de la Bălgrad* (1648) *ἐπ' ἀληθείας* = **într-adevăr** (atestare unică).¹⁷ Asocierea adevăr-dreptate (în sens absolut) este frecventă în *Psalmi*, unde apare aceeași construcție prepozițională (vezi ex. 1a-c).

Deși o analiză traductologică nu face propriu-zis obiectul studiului de față, câteva repere vor fi necesare, pentru a descoperi în ce măsură versiunea românească redă, aproximează sensul/sensurile din versiunea grecească. O distribuție statistică a cuvântului *adevăr* (gr. *alētheia*) în cele patru *Evangelii* a fost făcută în diverse studii. Vom prelua aici distribuția sinoptică din studiul lui François Jacquesson (2020: 9):

		Matei	Marcu	Luca	Ioan	
<i>alētheia</i> s.	adevăr	1	3	3	24	31
<i>alēthēs</i> adj.	adevărat	1	1		14	16
<i>alēthōs</i> adv.	într-adevăr, cu adevărat	3	2	3	7	15
<i>alēthinōs</i> adj.	adevărat, veritabil			1	9	10
		5	6	7	54	72

Analiza lui Jacquesson oferă interesante informații de ordin statistic, pe care le vom comenta în raport cu versiunile vechi românești. Pentru început, se observă

¹⁷ Corespondentul în latină este **in veritate** (*veritas* s.f., III, cazul ablativ): Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes: Magister, scimus quia verax es, et viam Dei **in veritate** doces, et non est tibi cura de aliquo: non enim respicis personam hominum. (*Biblia Vulgata*, Matthaeus 22: 16) <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Matthew%2022&version=VULGATE>)

frecvența superioară a noțiunii *adevăr* în *Evanghelia după Ioan* față de cele trei sinoptice. Există și sensibile distribuții semantice, sensurile teologice prevalând în *Ioan*. În traduceri, sensul particulei *într-adevăr* corespunde adverbului grecesc *alēthōs*, însă, în sinoptice, Jacquesson (2020: 11) observă că substantivul *adevăr* este aproape întotdeauna utilizat împreună cu o prepoziție (*év/en* și *ἐπί/epi*), având un sens adverbial (*en alētheiai; ep' alētheias*). Densitatea referirii la *adevăr* în versiunile originale se reflectă în traduceri românești, așa cum deja am constatat din exemplele anterioare, permițându-ne să surprindem procesul de coeziune a locuțiunii adverbiale de care ne ocupăm. Într-o primă fază a limbii reflectată de traduceri, substantivul *adevăr* avea și valori originare adverbiale (< lat. *ad + ad verum* sau *ad + de vero*) (vezi DELR). Asocierea cu prepozițiile *în*, *întru*, *de*, *cu* sau *pre* indică un proces incipient de constituire a unor structuri cvasilocuționare, cu sensuri apropiate, dacă nu identice, corespunzătoare celor grecești (*en alētheiai; ep' alētheias*). Frecvența îmbinării libere/locuțiunii *în(tru) adevăr* nu este, în consecință, foarte mare. O analiză statistică a *Tetraevangelului* lui Coresi poate oferi o imagine sugestivă a oscilației dintre aceste structuri. *Adevăr* cu sens adverbial („*Adevăr* grăiesc voao”) apare în majoritatea cazurilor (76 de ocurențe, fără a lua în considerație repetițiile retorice „*Adevăr, adevăr* grăiesc voao”). În afara acestui sens ritualic (corespunzător în textul grecesc ebraicului *Amen*), există și alte ocurențe ale adverbului *adevăr*, corespunzând astăzi unui uz locuționar (*într-adevăr, cu adevărat*).

- (6) a. Grâi lui: „**Adevăru** Doamne, eu crezu că tu ești Hristos, fiul lu Dumnezeu, și în lume ai venit”. (1560–1561 Coresi, *Teraev.*, 154)
- b. Înșine amu auzit-am și știm că acesta iaste **adevăr** mântuitoriul lumiei Hristos. (1560–1561 Coresi, *Teraev.*, 142)

Substantivul *adevăr* precedat de prepoziția *întru* apare de 7 ori, în *Ioan* (unde referirea la *adevăr* este foarte frecventă), cu sens conceptual, pur teologic.

- (7) a. Acela ucigători de oameni era de întâiu și **întru adevăr** nu stă că adevăr nu iaste întru el. (1560–1561 Coresi, *Teraev.*, 150)
- b. Deîn lume nu sănt ca eu deîn lume nu sănt. Luminează ei **întru adevărul** tău, cuvântul tău adeverit iaste. În vremea aceia rădică ochii lui la ceri și zise: „Părinte, cum ai tremes mine în lume și eu trimeț ei în lume și drept ei eu lumineai mineși ca și acește să fie luminați **întru adevăr**”. (1560–1561 Coresi, *Teraev.*, 161)

De adevăr (cu sensul de „cu adevărat”) are 3 ocurențe.

- (8) CORESI, *Teraev.*, 150: **De adevăr** grăesc, pentru ce voi nu credeți mie?

În *Evangheliarul* sau *Cartea cu învățătură* (1581), unde pasajele din *Evanghelii* sunt comentate și explicate, alternează construcțiile *de-adevăr*, *cu adevăr*:

- (9) a. E candu vă postiți, nu fiți ca acoperiții ce se întristează: strămută-șă fața lor, ca să se ivească oamenilor că se postesc. **De-adevăr** grăescă voao, c'au luat plata lor. (1581 Coresi, *Ev.*, 44)

b. Și acela **cu adevăr** spăsi-și-lă-va și-lă va duce la viața ceaia buna, că pierzarea sufletului grăiaște-se: candu-șă desparte cinevaști sufletul den trupu pentru Hristos și săvarșăste învățatura lui. (1581 Coresi, *Ev.*, 72)

Așadar, în limba secolului al XVI-lea construcțiile erau în variație liberă, cu preeminența semnificativă, cel puțin în textele de cult, a adverbului *adevăr* (vezi și Chircu 2023).

Fără să mai insistăm asupra corpusului neotestamentar, care impune prin complexitatea sa, o analiză separată, vom remarca uzul esențialmente modalizant, epistemic, al particulelor *adevăr/în adevăr/întru adevăr* în discursul religios, în concordanță cu uzul structurilor corespunzătoare din limba greacă neotestamentară și cu tradiția ebraică pe care aceasta o integrează. Valorile evidențiale sunt de natură teologică, raportate la o cunoaștere intuitivă, nemediată, dar și factuală (mai ales în sinoptice), implicând o concordanță între fapte și realitate (adesea echivalate prin *drept* sau *dreptate* „corectitudine”). Oscilațiile între diversele construcții *în adevăr*, *întru adevăr* și sinonimele *adevăr*, *cu adevăr*, *de adevăr*, *pre adevăr* indică, pe de o parte, un tipar conceptual comun și fidelitatea față de surse, iar, pe de altă parte, începutul unui proces de specializare semantică și pragmatică.

3.1.2. Texte (religioase cu valori) legale (juridice); documente

Prezența modalizatorului în documente și texte legale este subsumată sensului aristotelic, care a devenit sensul primar al cuvântului „adevăr”, și anume „corespondență cu realitatea”, „concordanță între discurs și fapte”. În textele de acest tip, valorile epistemice sunt intrinsec asociate celor evidențiale, conformitatea cu faptele cerându-se probată prin tiparul instituțional al discursului. Opoziția cu minciuna, pe care sensul teologic, în special, o fixează foarte precis (vezi *infra* sub 3.1.1.), este, în acest context discursiv, implicită.

- (10) a. Iară de se va tâmpla cu vro neștiunță cumva, iară ea, nunta, se se despartă. Deaci amu aceste-s de sementii și de nașterea ce e de pre sânge și de aceste-am scris și am tocmnit întru știre cu ales, și **cu adevăr**. (1581 *Prav. Lucaci*, 167)

b. Carele va face trei furtușaguri, ce să dzice de-l vor fi prins în trei rânduri cu furtușag, să-l spândzure, înțelegând că aceste trei furtușaguri le-au făcut tot într-un loc, supt oblaștiia unui domn și giudeț, au doară și aiuri într-alt loc; sau fost-au certat pentru aceste, au doară n-au fost certat, numai să fie mărturisit **cu adevărat** și la vedea cumu le-au făcut. (1646 *Prav.*, 67)

c. [Preutul] nu s-au iscălit cu mâna lui în zapis și ducându-l înainte sfântii sale și cercându-l, aducându-i aminte în tot chipul și la cel de pe urmă au mărturisit **adevărul**, precum el singur cu mâna lui au iscălit. (1742 *Cond. Mavr.*, II, 443)

d. Noi ... i-am întrebat dacă ce au dat jalbă mincinoasă ascunzând **adevăru** dreptății. (1777 *Acte judic.*, 376)

Valoarea evidențială prevalează în textele juridice, probele discursive având ponderea unor reconstituiri veridic-factuale. Discursul juridic reclamă o responsabilitate maximă privind interpretarea epistemică a faptelor și are drept caracteristică consecințele legale (punitivă) în cazul nerespectării condiției de adevăr. Raportul adevăr-minciună trece, din etica discursivă, în sfera moralei practice și a jurisprudenței. Sub presiunea constrângerilor cadrului comunicativ, nota de subiectivitate inerentă interpretării epistemice tinde să se reducă și chiar să fie anulată. În mod ideal, o mărturie este o garanție a certitudinii factuale. În practică, lucrurile sunt mai nuanțate, chiar în cazurile în care martorul nu denaturează în mod intenționat adevărul. Evidențialitatea este de tip senzorial (*am văzut, am auzit*) sau indirectă, raportată (*X a zis*). Funcția retorică a marcatorului *în adevăr/într-adevăr* este diminuată până la anulare, depozițiile fiind concepute a avea un stil sobru și precis, adesea redus la răspunsuri simple, afirmative sau negative, de tipul „da” sau „nu”.

O analiză statistică indică specializarea construcției *cu adevărat* în textele juridice vechi. Se prefigurează specializarea lui *întru adevăr, în adevăr* pentru textele religioase, metafizice, și a lui *cu adevăr* pentru probarea corespondenței adevăr-realitate. În *Pravila Lucaci* (1581), cel mai vechi manuscris juridic românesc, locuțiunea *într-adevăr* nu este atestată. În schimb, există utilizarea substantivului *adevăr* cu valoare etimologică adverbială (< lat. *ad de vero*), adesea corespunzând în textul slavon original ebraicului *Amen* (*Prav. Lucaci*, Studiu introductiv, p. 142), și locuțiunea *cu adevăr* (4 ocurențe) (*ibidem*, p. 89). Există o interferență etică între textele religioase și cele legale în epoca premodernă, morala metafizică/teologică constituind un tipar ideal pentru cea practică. Fixarea și generalizarea unor structuri lingvistice, locuționare, precum *într-adevăr, cu adevăr* (prep. + substantiv), este subordonată sferei conceptuale (cognitive).

(11) a. Și am tocmi întru știre cu ales și **cu adevăr**. (1581 *Prav. Lucaci*, 167)

b. De acestea graiaște într-acesta chip Dumnedzău și cu prorocul și mărturisește de gice: aproape e Dumnedzău de toți ceia ce-l cheamă, de toți de ceia ce-l chiamă **cu adevăr**. (1581 *Prav. Lucaci*, 172)

Într-adevăr nu este totuși complet exclus în textele juridice ulterioare, iar sensul său adverbial este „corect, drept, just; pe drept, cu dreptate,” așa cum se poate observa în exemplul de mai jos din *Prav. Cond.* (1780). Marcatorul are aici o valoare esențialmente epistemică, corectitudinea referindu-se la conformitatea dintre enunț și fapte, la caracterul veridic al delațiunii:

- (12) a. Cel ce pornește pâră de vinovăție asupra cuiva, întâi trebuie să facă jurământ, cum că **într-adevăr** face acea pâră, iar nu cu vreo pizmă. (1780 *Prav. Cond.*, 126)

3.1.3. Texte istoriografice

În reprezentarea istorică a trecutului există o marcată exigență pentru adevăr (Ricoeur 1983: 17), care se poate constata și în primele noastre texte istoriografice. Obiectivitatea presupune rigoare documentară, dar și discernământ, de aceea evidențialele sunt de tip documentar (sau intertextual) și deductiv. Cum reprezentarea istorică reclamă buna-credință a naratorului, insistența asupra mărcilor evidențiale, cele care probează veridicitatea afirmațiilor, capătă un puternic caracter retoric/persuasiv. Adevărul este legat de construcția ethosului cronicarului, de imaginea discursivă pe care această instanță o proiectează unui cititor contemporan sau viitor (onestitate, acribie, diligență).

Vom lua ca reper cele trei cronici moldovenești, scrise de Grigore Ureche, Miron Costin și Ioan Neculce, *Istoria Țării Românești (Letopiseșul Cantacuzinesc)*, precum și *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir.

În cronică lui Ureche, locuțiunea *într-adevăr* nu apare în text, deși raportarea la adevăr este constantă „ce și cărți streine au cercat, ca să putem afla *adevărul*”, „iară lucrul *adevărat* nu să știe” (p. 145), „Iară *letopiseșul* cestu moldovenescu de ajunsu și deschis, toate pre rândul le însemnează, carile toate, dacă le-am luat sama, le-am socotit a fi *adevărate* și le-am tocmît careleș la locurile sale” (p. 164). Locuțiunea cu *cu adevărat* este relativ frecventă (9 ocurențe), inclusiv în fragmentele interpolate, confirmând fixarea acesteia cu valoarea evidențial-factuală și testimonială încă din limba veche.

- (13) „Iară *letopiseșul* cestu moldovenescu arată *cu adevărat* cum au mersu și al cincilea rândul Pătru vodă la unguri, de au prădat și arsu (1642-1647 Ureche, *Let. Ț. Mold.*, 165)

În cronică lui Costin întâlnim *de adevărat* (2 ocurențe) și *cu adevărat* (3 ocurențe). *Letopiseșul Cantacuzinesc* înregistrează numai adverbialul *adevăr* (cu sensul „cu adevărat”, „într-adevăr”).

Neculce are o precauție specială față de surse, raportarea la adevăr este frecventă și variată ca expresie. *Întru adevăr* are 4 ocurențe (sensul este adverbial: „cu adevărat”) și apare, ca și la Ureche, și în contexte negative sau dubitative.

- (14) a. Nu i-au mai trebuit istoric strein să citească și să scrie, că au fost scrisă în inima sa. deci vă poftescu, cetitorilor, pre unde ar fi greșit condeiul meu, să priimiți, să nu gândiți că doară pre voia cuiva sau în pizma cuiva, ce, precum s-au tâmpla, **cu adevăr** s-au scris. Doar niscaiva veleaturi a anilor de s-or fi greșit, iară celelalte **întru adevăr** s-au scris. (1743 Neculce, *Let. Ț. Mold.*, 4)

b. Deci unde au cădzut săgeata vătavului de copii au făcut poarta, iar unde au cădzut săgeata unui copil din casă au făcut clopotnița. Iar un copil din casă dzic să fie întrecut pe Ștefan-vodă și să-i fie cădzut săgeata într-un delușel ce să cheamă Sion, ce este lângă mănăstire. Și este sămnu un stâlp de piatră. Și dzic să-i fie tăiat capul acolo. Dar **întru adevăr** nu să știe, numai oamenii așe povestescu. (1743 Neculce, *Let. Ț. Mold.*, 8)

c. Atunce, în grabă, mâniindu-să Mihai-vodă, au spândzurat pe Cuze spatariul, nepriceștuit, încălțat, îmbrăcat, dându-i vina că au scris el la feciori, având acolo la cătani, ca să vie să prindză pre Mihai-vodă de aice din Iași. Ce nu să știe, **întru adevăr, au ba**. Numai în pizmă l-au omorât, că i-au fost năpaste, că n-au fost scris. (1743 Neculce, *Let. Ț. Mold.*, 664)

Expresiile echivalente rafinează dubitația epistemică „Dar *adevărul* nu să știe, că letopisățul nu scrie nemică de acest lucru.” (p. 31) „Ce *adevărul* nu să știe” (p. 275). În istoriografie, *întru adevăr/într-adevăr* apare în contexte legate de incertitudinea epistemică, de insuficiența unor mărturii sau surse exacte. Când se raportează la o tradiție orală, aceste inserții metacomunicative – „Dar *întru adevăr* nu să știe, numai oamenii așe povestescu” – marchează interferența culturii scrise, a surselor atestate și verificabile, cu documentul oral, folcloric, dificil de validat, dar moralmente veridic. Neculce subliniază astfel natura volatilă, specioasă a transiterii orale, fără a renunța propriu-zis la această sursă, care își are propria legitimitate și susținere într-o cultură esențialmente populară. Formulele evidențiale de tip citațional sunt menite să absolve de responsabilitate cronicarul în cazul neveridicității faptelor, la o eventuală probare ulterioară, și atestă o conștientizare a rolului istoricului de a reprezenta precis evenimentul trecut.

În *Hronicul* lui Dimitrie Cantemir găsim 3 ocurențe ale lui *într-adevăr*, exprimând certitudinea epistemică (15a) și evidențialitatea de tip de deductiv (în 15b condiționalul „ar putea” indică o ipoteză).

(15) a. Că *într-adevăr*, puternică dreapta Celui Preaputernic clătește și mută împărățiile, dintr-un niam într-altul și pre înălțați plecând, pre plecați de năprasnă cu mare mierarea celor mai pre urmă viitori îi înalță și în stepenele cele mai de sus îi rădică. În scrut, cu a sa vécinică neclătită și nemutată ființă, pre muritori de pururea învață și a înțelege îi face cât de putregăios lucru și putregiunii suppus să fie omul. (1717–1723 Cantemir, *Hronicul*, 1063)

b. Pre cât dară aduc cuvântul cătră scriitorii istorici și gheografi, *într-adevăr* că ar putea cineva fără siială să dzică că ei înde ei din cuvinte ca din praștii improșcându-să nu de a sale, precum să cade, au silit să-și caute, ce cum pre a altora sau ale sale sau a nemăruî să le facă s-au nevoit. Așe pre mulți în multe feliuri au clevetit și au vinuit. (1717–1723 Cantemir, *Hronicul*, 1066).

În cele două pasaje, unde invocă grația divină și scriitorii istorici, Cantemir combină certitudinea absolută, de natură teologică, cu certitudinea deductivă, rațională, bazată pe interpretarea documentor, în spiritul cercetării obiective, științifice,

pe care, de altfel, o fondează în cultura noastră. Cele două nu sunt mutual exclusive în epoca premodernă, obiectivitatea și buna-credință a istoricului fiind probe ale raliei sale la morala teologică.

În concluzie, în epoca veche, *într-adevăr* are un uz esențialmente epistemic și evidențial. Structura este slab gramaticalizată (locuționară), iar funcționarea conectivă (discursivă) nu este în uz. *În(tru) adevăr/într-adevăr* au o valoare conceptuală (nu procedurală), solemn testimonială, în prelungirea raportării la adevăr din textele sacre. Cele trei variante grafice ale particulei apar de la primele texte, cu preferințe personale a căror motivație este dificil de explicat. *Întru adevăr*, varianta care conservă sensul primar al elementelor componente cel mai bine, poate fi legată de un grad de formalitate superior. Totuși, în textele lui Cantemir apare consecvent forma elidată, *într-adevăr*, în aceleași contexte formale, indicând o posibilă trecere spre uzul argumentativ pe care conectorul îl va avea în epoca modernă.

În ce privește etimologia locuțiunii *într-adevăr*, din punctul nostru de vedere, este vorba de substantivul „adevăr” precedat de prepoziția „întru” (pentru această interpretare, vezi și *HEM*, 234)¹⁸. Este structura originară din greacă (*en alētheiai; ep' alētheias*), transpusă în alte limbi: lat. *in veritate*, it. *in verità*, fr. *en vérité*, engl. *in truth*, care s-a generalizat, pe cale cultă, prin corpusul neotestamentar. Omonimia dintre adverbul și substantivul *adevăr* din limba română veche face dificilă identificarea categoriei morfologice a etimonului; locuțiunile corespondente din alte limbi (precum latina, italiana, franceza și engleza, unde adverbul are o formă specifică) o dezambiguizează. Un alt argument se referă la profilul sentențial/formal, în toate limbile moderne, al structurilor de acest tip, explicabil prin contextul teologic originar, profil care s-a păstrat latent și în contextele literare laice (texte juridice sau istorice). Franceza, italiana și engleza, spre deosebire de română, încă din faze mai vechi, au creat sinonime: fr. *vraiment*, it. *davvero*, *veramente*, engl. *indeed*, care s-au impus în registrul oral al limbii și au influențat, așa cum vom demonstra în continuare, uzul pragmatic modern al marcatorului *într-adevăr*.

3.2. ROMÂNĂ MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, cel mai probabil sub influența unor modele romanice, valoarea epistemică, constituită și atestată istoric, prin care vorbitorul se angajează asupra veridicității factuale a propriului enunț, începe să fie dublată de valoarea ilocuționară de confirmare a unui enunț anterior. Funcția epistemică a marcatorului modal se diminuează, în favoarea funcției procedurale, discursiv-pragmatice. Primele valori polifonice/dialogice se înregistrează în scrierile lui I. Heliade-Rădulescu, G. Barițiu, I. Negruzzi, și sunt foarte probabil calchiate după

¹⁸ Pentru o interpretare etimologică diferită, în care se susține că locuțiunea adverbială este compusă de la adverbul *adevăr* precedat de prepoziția *întru*, vezi Chircu (2023: 18).

marcatorii de confirmare din franceză *en verité, vraiment*¹⁹, *en effet*²⁰ și, în unele cazuri, după corespondentele lor din italiană *in verità, davvero, veramente*²¹. Procesul prin care valorile polifonice se suprapun celor pur epistemice este lent și dificil de decelat în această primă jumătate de secol, pentru că nu dispunem încă de o urmărire sistematică, precisă, a textelor cu ortografie chirilică²². În orice caz, începând cu 1840, ipostaza lui *într-adevăr* ca marcator de confirmare se generalizează. Apare în texte literare, în lucrări de popularizare științifică și, în mod semnificativ, în presă. Pentru reliefarea noilor valori discursive, mai ales a celor conective, am grupat exemplele cronologic, încercând să fixăm prima atestare și să surprindem ocurențele în procesul natural, dinamic de relatinizare a limbii. Presa politică și culturală a secolului al XIX-lea²³ evidențiază rapiditatea integrării inovațiilor, iar exemplele ulterioare, în special cele din româna contemporană – caracterul lor ireversibil.

3.2.1. Marcator/conector de confirmare și reformulare. Funcție argumentativă

- (16) Quât pentru diferența tonului și culorii între Iliada și Odissea o observaseră și anticii. Longin compară pe autorul Iliadei cu sôrele que resare și pe al Odissei cu sôrele que appune. Grămăticii din Alesandria que se însemnă prin numele de *Chorizontes* atribuiă ambele poeme la diferenți autori. **In adevăr** quē Odissea înfăcișază un altu limbagiu, alte idei, altă mitologie și o civilisație mai naintată de quât a Iliadei. (1844 Omeru, Artaud, *Curier de ambe sexe*, 95; cu italice în orig.)

Utilizat inițial în texte de popularizare științifică, *într-adevăr* se impune drept conector argumentativ în discursul publicistic, științific, eseistic, filosofic. Funcția argumentativă este de tip metadiscursiv, prin admiterea unei idei anterioare sau a unei idei general admise și reformularea acesteia, în scopul clarificării, suplimentării informației. Ca poziționare discursivă (engl. *stancetaking*), conectorul exprimă angajamentul intersubiectiv, acceptarea și ajustarea personală a unui alt punct de

¹⁹ Pragmaticalizarea adverbului *vraiment* și deplasarea sa în poziții inițiale este atestată în franceza veche, încă din sec. XIV-XV (Rodríguez Somolinos 2011: 99). Cum particula *într-adevăr* nu avea astfel de valori în limba veche, putem presupune că noile valori sunt influențate de traduceri din franceză și de echivalarea lui *vraiment* cu *într-adevăr*. Pentru o analiză contrastivă între fr. *vraiment* și it. *veramente*, vezi Khachatryan, Vladimirska 2015.

²⁰ Pentru valorile reformulative și confirmative ale marcatorului *en effet*, vezi García Negroni, Sauerwein Spinola (2015: 66).

²¹ Valorile confirmative ale it. *veramente* sunt atestate încă din sec. al XIII-lea (Ricca, Visconti 2014: 140).

²² Programele de digitalizare a textelor cu ortografie chirilică sunt în curs de elaborare. Acestea vor permite stabilirea mai riguroasă a primelor atestări ale sensurilor neologice.

²³ Primele atestări apar în *Curierul de ambe sexe*, Revistă literară și culturală, fondată în 1837 de I. Heliade-Rădulescu, și în *Gazeta de Transilvania*, ziar fondat în 1838 de G. Barițiu. (*Baza de date DLR; Arcanum*)

vedere. Este utilizat conectiv, în poziție inițială absolută, sau precedat de marcatorul de continuitate discursivă „și”:

- (17) a. N-am cuvinte cu care să vă descriu consternarea și iritaciunea poporului din pricina suspendării foilor. **Întru adevăr**, guvernul, oprind, sugrumând publicitatea română chiar pentru nimicuri, dede totodată testimoniu că popularitatea sa la români o prețuiește de nulă. (1850 Barițiu, *Coresp.*, 48)
- b. Totuși este bine să explic și motivele celor cari ca mine văd, în împuținarea numărului judecătorilor un progres real pe care ar trebui să'l facem chiar decât ne am putea plăti luxul d'a avea mai mulți. **Și într'adevăr**, omenii capabili sunt puțini la număr în orice meserie. (1881 *Românul*, XXV, p. 768)
- c. Prin aceasta – observă foaia vieneză – România a ajuns în punctul de-a sta în opoziție față cu întreaga Europă. **Într-adevăr**, cei din București nici n-au învățat, nici n-au uitat nimic. Ei se poartă ca și cum ar fi și astăzi sub garanția marilor puteri și uită că, o Românie independentă cată să suporte toate consecințele politice sale (1881 Eminescu, *Pub.*, 19)
- d. Are de ce râde d. Maiorescu, căci zețarul, tot atât de familiar ca d-sa cu numele unor istorici ca Ocampo, Morales, le-a zețuit greșit [...]! **Într-adevăr**, Voltaire avea dreptate: nu este mai rea ignoranță decât a criticilor!” (1873 *Revista Contemporană*, apud Maiorescu, *Critice I*, 262)
- e. De mult își spunea Victor Hugo că trebuie să i se întâmple o nenorocire mare care să-l îndreptățească să scrie versuri de durere, ca Byron, ca Lamartine și, mai înainte, ca Dante sau Petrarca. **Și, într-adevăr**, constată Léon Daudet, versurile pe care le-a scris sub stăpânirea suferinții sunt mai pure, sunt eliberate de fluxul metaforelor care erau greoaie și Hugo devine simplu, clar. (1935 Ionescu, *Pub.* II, 26)

Scriitorii/publiciștii par conștienți de această valoare ilocutivă, pe care uneori o subliniază metapragmatic. În citatul de mai jos, „a confirma” funcționează ca un performativ, indicând valoarea ilocuționară a actului verbal pe care îl introduce marcatorul *într-adevăr* (confirmare, validare a unei idei care circulă într-un mediu intelectual).

- (18) Se confirmă, **într-adevăr**, că Poarta ar adera la propunerile engleze numai în schimbul abdicățiunii vice-regelui din Egipt. (1885 *România Liberă*, nr. 2 247, 2)

Acest tip de explicitare este totuși rară, fiind resimțită ca redundantă. Cel mai adesea, mișcarea argumentativă de confirmare și amplificare a lui *într-adevăr* este dezambiguizată de alți conectori (*căci, pentru că, fiind că ...*).

- (19) a. De ce, când cineva (oricine ar fi) citește biografia unui geniu, cearcă a găsi, încifrează chiar trăsuri ale individualității sale în acele trăsuri mari ale unui bărbat însemnat? **Fiindcă într-adevăr** în fiecare organism omenesc sunt potenția coardele omenirii întregi. (1868–1870 Eminescu, *Fragmentarium*, 35)

b. Nu numai pentru binele și propășirea poporului nostru, dar în interesul general al lumii întregi, al Europei, noi suntem datori, și putem să facem din aceststat un reazăm al civilizației Occidentului, un focar al acestei civilizații. **Pentru că, într'adevăr**, aceasta este în puterile noastre și pentru [că] aceasta este misiunea noastră, putem să fim siguri și de interesul și de dragostea și de respectul marilor noștri aliați. (Ovațiuni prelungite). (1919 *Mișcarea*, nr. 221, 1 [Declarațiile d-lui I.I.C. Brătianu])

c. Cineva s-ar putea crede chiar îndreptățit să spună că formalismele de astăzi sunt solidare până și cu viziunea cosmogonică în curs, adică sunt solidare, în formalul lor, cu tot ce este mai material, devenirea cosmică însăși. **Căci într-adevăr**, potrivit viziunii acesteia științifice, s-a întâmplat acum mai bine de zece miliarde de ani să se manifeste un fel de „fie”, în sensul de „Fie acest dens bulgăre de materie; să se nască din el un univers” (1987 Noica, *Modelul*, 169)

Linia argumentativă poate implica o mișcare adversativă (*într-adevăr ... însă, ... dar*). În acest uz, în prima parte, acordul este parțial și strategic, pentru a atenua respingerea din partea următoare:

(20) a. Pretutindeni dar se află acestu caracteru dominantu al civilisației moderne. A avut **în adevăru** aqueastă necuviință que, daqua va consideră quine-va isolamente cutare sau cutare desvoltare particulară a spiritului umanu în littere, în arte, în tôte direcțiile unde ellu a pututu nainta, o află în generalu mai josu de quātu desvoltarea correspundătoare din civilisațiile antice; **ânsē** spre despăgubire daqua va privi întregimea, civilisația europeână se află fără assemănare mai înavuțită de quātu ori-quare alta; queci a addusu cu sine cu multu mai multe desvoltări diverse. (1844 *Istoria, Curier de ambe sexe*, 100)

b. Adă-ți aminte de Patria, ce nu o înțălegeam nici tu, nici eu, deși scrisă pe hârtie frumoasă, cum nu se fabrichează la Piatră. Muncește-ți pana și pune o zăbală străinismului. **În adevăr**, străinismul ne-au deșteptat odată, **dar** începe de o vreme și sub toate chipurile a ne înăduși, întocmai ca acei făcători de bine, cari scot pe nas binele ce au avut noroc de a putea face. (1856 Russo, *Scrieri*, 167)

Precedat de *dacă, poate că ..., oare*, adesea în contexte predicative, marcatorul de confirmare *într-adevăr* intensifică dubitația retorică:

(21) a. Eu aş fi de părere: 1 Că dacă Laurian au cumpărat chiriliane *destule*, nu numai spre a se putea tipări *două coale* mari de *gazetă deodată*, ci totdeodată cel puțin încă o coală de altceva, și **dacă** voi **în adevăr** voiți a-mi încrede mie acel teasc cum appertinentiis, atunci fie, dați-mi-l, și apoi alte chiriliane să *nu se mai* cumpere, decât numai spre a completa trebuințele contului meu [...]. (1850 Barițiu, *Coresp.*, 52: *Cu italice în orig.*)

b. **E oare într'adevăr** esact, **e oare într'adevăr** nediscutabil că Românii refușă de a recunoasce libertatea de conștiință? (1879 *Telegraful român*, nr. 22, 86)

c. Cavour se plânse lui Pulszky că nu este în stare a-și procura informațiuni sigure despre adevărata forță a trupelor austriace concentrate în Veneția, pentru că Venețianii în faptă vedeau mai mulți Austriaci de câți se aflau acolo. **Poate că într'adevăr** a fost așa, cu necurmatele mișcări și translocațiuni ale trupelor o astfel cu de amăgire într'adevăr nu era eschisă. (1882 *Telegraful român*, nr. 29, 114)

d. S-ar putea afirma deci că elevii vor cărți despre elevi, inginerii doresc un roman al inginerului, și dacă se poate pe specialități [...] etc. etc. De fapt, care este adevărul? **Oare într-adevăr** aceste microgrupuri sociale înțeleg literatura ca fiind doar o posibilitate de a se *regăsi* în mod simplist și particular, oare literatura trebuie să devină o modalitate de *evidențiere* în planul unei recunoașteri competitive, sociale? (1974 *Steaua*, nr. 3, 6; cu italice în orig.)

3.2.2. Conector discursiv/narativ (texte narative, traduceri literare)

Uzul narativ al lui *într-adevăr* derivă din funcția sa de confirmare, care asigură progresia logic-discursivă. Narațiunea se organizează pe o axă a succesiunii, temporală și cauzală (vezi Hoinărescu 2017), și poate continua numai dacă o secvență preia și acceptă antecedentul discursiv, cărora îi conferă valoare presupozitională. *Într-adevăr* are o determinare logic-cauzală și explicativă/metadiscursivă; de aceea devine o marcă de continuitate și de coeziune discursivă, asemenea lui *decî* > *de aici*, și, parțial, a lui *adică* (vezi Hoinărescu 2009; 2017; Zafiu 2009). Funcția narativă este pusă în evidență de conectorul de continuitate narativă și (ex. 22b, e):

(22) a. Petrecui o parte din di la preâmbulare. Ambele melle ospetesse se nevoia quāt putea, una qua să se arate grațiosă și alta raționabilă, înproțiva naturelului, sau și a educației. Eu le mulțumiam de silințele lor. **În adevăru**, Elisa aveā mare greutate spre a'și înfrenā firea nebunatică și capricele. (1844 traducere „*Sturdiment, Orgoliu*”, *Curier de ambe sexe*, p. 36)

b. **Si în adevăru**, 'mi era milă de bietul doctoru quând vorbiā. (1844 traducere *Sturdiment, Orgoliu, Curier de ambe sexe*, p. 43)

d. Trebuie să-ți spun că stăpânul meu se trudea demult ca să deslușască un problem foarte greu, *adică: chipul de a face datorii fără a le plăti*. **În adevăr** el descoperise demult partea cea dintâi a problemii, și acum era aproape să o găsească și pe cea din urmă, căci hotărâse să fugă a doua zi pe ascuns la București. (1844 Alecsandri, *Proză*, 22; cu italice în orig.)

e. (Ce mult îi plăceau odinioară călătoriile!)

– Și vrei să pleci imediat?

– Dacă mă așteaptă prieteni...

Și într-adevăr, pe fereastră se vedeau oameni cunoscuți, cu care făcuse bunicul politică zeci de ani: Brătienii, Sturdza... (1934 Holban, *Schițe și nuvele*, 313)

Zufferey (2016) observă că particula *indeed* (*într-adevăr*), prin valoarea sa polifonică, asigură într-o narațiune interferența vocilor narative. În exemplul (22e), putem

verifica rolul de schimbare de perspectivă al lui *într-adevăr*, de la vocea personajului: *Dacă mă așteaptă prieteni ...* la vocea naratorului: *Și într-adevăr, pe fereastră se vedeau oameni cunoscuți...* Din punct de vedere cognitiv, narațiunea este o intersecție a spațiilor mentale (Fauconnier 1984), a căror recunoaștere și organizare reclamă anumiți indici, conectori de structurare. Trecerea bruscă, fără o particulă conectivă, de la un spațiu la altul, disturbă mecanismele de reprezentare și de receptare (vezi Zufferey 2016: 267). Cu alte cuvinte, astfel de conectori au un rol structural esențial într-o narațiune.

(23) a. Mi se pare atunci quē un glas severu murmură lămuritu vorbele aquestea la urechia mea: *opt-spredece anni!* „**În adevăr** am consciința vârstei melle și a datoriiilor que 'mi impune; am învățatu a cugetă, a'mi dă socoteala de cugetările melle și de îndemnul faptelor melle. (1844 traducere *Sturdiment, Orgoliu, Curier de ambe sexe*, p. 57; cu italice în orig.)

b. Întind mâna obosit, îmi trag piciorul de sub genunchiul greu al Emiliei așezat pe coapsa mea și spun așa, în glumă:

– Dar ăsta a luat-o în tragic! căci **într-adevăr** Ladima se autosugestionează într-un mod întristător.

Ea are aerul să-mi spuie: „Nu-ți spuneam ? (1933 Petrescu, (Camil), *Patul lui Procust*, 90)

c. – ăsta ești tu – lămuri Otilia, arătând pe fată – și ăsta sunt eu – și puse degetul pe băiat. **Într-adevăr**, fata cu părul lung, cam bălai, și cu rochie cu platcă, garnisită cu dantelă avea trăsăturile lui, îndeosebi nasul drept. (1938 Călinescu, G., *Enigma Otiliei*, I, 39)

Într-adevăr conectează percepția personajelor și a naratorului, ultimul confirmă și transmite cititorului propria perspectivă. Trecerea de la o perspectivă la alta (personaj – narator) facilitează decodarea unor conținuturi ambigue, subtil ironice, prin actul de confirmare și de explicare:

(24) – Vezi, te rog, îmi zise el, nu-l lasă pe vecinul dumitale să se sinucidă; uite-l, înghite cuțitul.

Într-adevăr, plin de zel, Gorică lucra în cega rasol cu cuțitul, tăvălea bucata prin maioneză și, tot cu cuțitul, o băga adânc în gură. (1929 Caragiale, M., *Craii*, 55)

3.2.3. Marcator/particulă de confirmare (contexte dialogale, texte literare, teatru)

În contexte dialogale, particula are un rol de confirmare, acceptare, acord. Rareori substituie un întreg enunț, prezența sa presupunând și o operație de amplificare a enunțului pe care îl validează, chiar dacă aceasta este structurată în două secvențe succesive (vezi ex. 25 b-d). În corpusul *DLR*, am găsit puține

ocurențe de utilizare ca profrază²⁴ asemenea unui adverb de confirmare absolută (cum este particula de afirmație *da*)²⁵ (vezi ex. 25 e, f):

- (25) a. Contesa. – Que de chinuri, o Ludovig ! 'mi a addus depărtarea ta....
Contele [o privesce cu tinerețe). – Te aflu pallidă, **în adevăr**, far'a fi mai puțin bellă.
(1844 *Degetul lui Dumnezeu*, teatru, traducere, *Curier de ambe sexe*, p. 231)
- b. Ai vrut poate încă să desprețuiești și tinerețea acelei clase, o parte din viitorul țării, și cu scopul acesta ți-ai jertfit chiar și tinerii d-tale ani ? **Într-adevăr**, domnule, *ciudat și zadarnic ți-a fost chipul de a rezona!*
(1858 Odobescu, *Coresp.*, 105)
- c. Sunt cam obraznic, știu. Dar în schimb – făcu o pauză suspensivă – generozitatea mea e proverbială ... **Într-adevăr**, doamnă. *Sunt departe de a fi un ingrat.*” (ante 1964, Vine, *Lunaticii*, II, 36)
- d. Această aducere aminte plăcu Sașei mai mult decât oricare răspuns. Ea rămase în picioare uitându-se drept înainte.
– **Într-adevăr**, zise ea. *Dar eu nu puteam veni.* (1908 Zamfirescu, *În război.*, 176)
- e. De ce taci ? Nu te simți mai bine ?
– **Într-adevăr** ! confirmă Lucu. (ante 1964 Vine, *Lunaticii*, II, 312)
- f. – Bunicuță Andă, vrei să mă mustri și mata ca mama: să nu-i spun Columbaru.
– **Într-adevăr**.
– Cum să-i spun, bunicuță ? (1936 Sadoveanu, *Cazul*, 336)

Valoarea confirmativă este întărită de utilizarea concomitentă a particulei afirmative *da* sau a altor structuri cu valoare de confirmare (*așa este*), reluarea sau glosarea unei secvențe din replica interlocutorului ca marcă de acord (ex. 26b, 26d). Structurile sunt convenționalizate în româna contemporană, așa cum o atestă exemplul extras din corpusul de limbă vorbită (ex. 26d)

- (26) a. Felix luă paharul, gustă puțin din vin și, văzându-i culoarea de sânge, fu străbătut deodată de un gând: în cazuri de acestea de congestie se lasă sânge. Își spuse părerea către Vasiliad, și acesta, puțin încurcat, recunosc:
- *Da, într-adevăr*, am fi putut să-i lăsăm puțin sânge, dar n-am lanțetă pentru flebotomie. Dacă vreți, trimitem servitoarea s-aducă. (1938 Călinescu, G., *Enigma Otiliei*, II, 154)

²⁴ Profraza (engl. *pro-sentence*) este un substitut al unei propoziții sau fraze (vezi GARL II, 601–701).

²⁵ Această valoare de confirmare absolută este înregistrată pentru *vraiment* încă din sec. XVII, inclusiv în dicționarele epocii (Rodríguez Somolinos 2011: 104). “Le Dictionnaire de l’Académie de 1694 signale pour *vrayment* : «On le met quelquefois pour affirmer plus fortement. Oüy *vrayment*. Et quelquefois aussi ironiquement. Ah *vrayment* oüy. *vrayment* voire. *vrayment* je vous en croiray. *vrayment* vous estes un joly garçon. »”. Utilizarea lui *indeed* ca profrază este atestată spre sfârșitul sec. al XVI-lea (Traugott, E. C., Dasher R. B. [2001] 2004: 164).

b. *Nu s-au mai pomenit așa călduri din 1905!...*

Gavrilescu clătină din cap, continuând să-și facă vânt cu pălăria.

— *E cald, într-adevăr*, spuse. Dar când este omul cult, le suportă mai ușor pe toate. Colonelul Lawrence, bunăoară. Știți ceva de colonelul Lawrence? (1959 Eliade, *Proză fant*, II, 5)

c. *Reporter*: Am văzut că și la Universitate, în afară de bibliotecă, chiar și în sala în care a predat, doar o mică plăcută amintește de el.

Stelian Plesoiu: **Într-adevăr**, *asa este*, este o mare rușine să se întâmple ce s-a întâmplat. Eliade a fost pur și simplu eliminat de peste tot, însă cineva îmi spunea că, cu cât este mai blamat, cu atât valoarea acestui filozof este mai profundă (apud. CoRoLa, 3)

d. B: păi măi↑ n-am prea avut pentru că n-am prea: lucrat↓ adică am fost atât de:: sâcâită știi. cu: cursuri↓ o grămadă de cursuri am avut cum NU știi așa:: eu-s cam zăpăcită și cam ineficientă↑ și mie-mi # trebuie: spațiu: mental și psihic [*ca să mă concentrez*]

A: [*să te poți concentra. tu dacă nu profiți de vacanța asta*] **într-adevăr** (IVLRA I, *În vizită la o colegă*, 42)

3.2.4. Retoric-interogativ

În contexte dialogale, *într-adevăr* retoric-interogativ exprimă surpriza, reticența sau neîncrederea interlocutorului. Are valoarea unui act directiv, reticența interogativă invitând interlocutorul să dezvolte informația. Pragmatic, poate funcționa ca o strategie de atenuare a unei respingeri explicite. Exemplele de mai jos, printre puținele care atestă această valoare a lui *într-adevăr* în baza *DLR*, sunt extrase din traduceri literare din limba franceză (detaliul este semnificativ):

(27) **a.** Ansă, adăogo el, deschidendu nisce ochi mari și puindu[-]și degetul la gură, cunosc pe ore quine que nu'ți ar ierta-o.

— **In adevăr?** îi dissey eu, și quine e, așh te rogu, daqua îmi arați atâta indulgință?" și începui a râde foarte voios ca să'mi pociu ascunde tulburarea que îmi mai remăsese. (1845 Traducere *Invetsuri de artistă*, *Curier de ambe sexe*, VI, nr. 4, 101).

b. DORVAL : Adevărat? Și-mi spui asta tocmai acum când noi cei din Europa murim din cauza republicei lor? (Sonerie la telefon. După ce a ascultat.) Ba 20 deloc. Bläckwetrii? (*Ascultă.*) Perfect! Hintherthornii? (*Ascultă.*) Ce așteptați atunci? (*Ascultând.*) A, **într-adevăr**? Cele două mari bănci? A Franței și a Angliei? (*Ascultă.*) Nebunie! Astea, sunt oficialități, nu vor veni în ajutorul nimănui. (1913 Macedonski, *Teatru, Nebunul*, [traducere] în O. VII, 627)

Acest uz este curent pentru fr. *vraiment* (vezi D'Hondt, Defour 2012: 175) și engl. *indeed* (vezi Núñez-Pertejo 2008). Spectrul de atitudini subiective pe care le poate exprima *într-adevăr* retoric-interogativ poate include ironia, însă, în ansamblu,

în română este vorba de un un uz *livresc*, restrâns la dialogul literar, câtă vreme corpusurile de limbă vorbită nu îl înregistrează.²⁶

3.2.5 Marcator epistemic. Intensificator. Marcator polifonic adversativ

Așa cum am precizat, funcțiile epistemice, istorice, nu dispar din româna modernă și contemporană; de altfel, locuțiunea *într-adevăr* este definită în dicționare cu acest sens epistemic („cu adevărat”). Trecerea de la afirmarea certitudinii unui enunț la confirmarea unui enunț precedent, influențată inițial de traduceri, este supusă ulterior unui proces intern de evoluție discursivă și pragmaticalizare, care nu corespunde celui parcurs, în limba franceză, de adverbele modale epistemice corespunzătoare *en vérité*²⁷, *en effet*, *vraiment*²⁸. În română, *într-adevăr*, pe lângă valorile istorice, va cumula valorile discursive ale marcatorilor din franceză menționați. Vorbitorul român cultivat, cunoscător de franceză (și italiană), și le va apropria în mod firesc, iar publicul se va familiariza treptat cu ele prin discursul presei și prin traduceri. Încă din sec. al XIX-lea, *într-adevăr* capătă sensuri nuanțate, implicând complementaritatea valorilor epistemice și polifonice. În exemplele (28a) și (28b), extrase din corespondența lui G. Barițiu, apar două utilizări interesante: în (a) marcatorul funcționează metadiscursiv, introducând polifonic, (cvasi)citațional, motivele actului expresiv invocat (scuza); în (b) *într-adevăr* întărește retoric, sentențial o alternativă nedorită, dar inevitabilă, care fusese probabil anterior adusă în discuție.

(28) a. Sosind eu acasă astăzi săptămâna, aflai un telegram de la exce-[ența] sa dn. mitropolit, prin carele eram provocat ca să mă scol îndată și să mă duc la Viena, că ar f[i] de neapărată trebuință ca să merg și eu în sus. Am fost silit a mă escuza, că **întru adevăr**, împregiurările mele private nu mă ieartă nicidecum a mai face călătorii pînă cătră mai a[nul] v[iitor]. (1861 Barițiu, *Coresp.*, 35)

b. Cărturarii noștri din aceste părți așteaptă cu mare curiozitate ca să vază *Programa Dicționarului românesc*, publicată întru înțelesul concludelor Societății Academice, de la care au și trecut două luni zile, încât nu se poate pricepe când să se compună, fie măcar și numai zece coale, până la august. Sau că moartea Societății Academice este decisă, **în adevăr** ! (1869 Barițiu, *Coresp.*, 45; cu italice în orig.)

În contexte polifonice adversative, *într-adevăr* ca operator de certitudine epistemică poate contrazice o premisă discursivă, o idee anterioară:

²⁶ Un sinonim cu sute de atestări în CoRoLa este *Serios?* retoric-interogativ, care corespunde atât fr. *Vraiment?*, cât și engl. *Really?* (vezi D'Hondt, Defour 2012: 175). Statistic, putem afirma preferința vorbitorilor cultivați pentru acesta din urmă, în timp ce, în registrul colocvial și în limbajul tinerilor, expresia *Pe bune?* este frecventă.

²⁷ *Livresc* și în franceză.

²⁸ Pentru descrierea acestui proces de pragmaticalizare în franceză și italiană, vezi Rodríguez Somolinos 2011; Ricca, Visconti 2014.

- (29) a. S-a făcut atâta abuz de vorba ironică despre „naționalitățile cele interesante”. Însă viața populară română e **într-adevăr** interesantă și nu merită ironie. (1879, apud Maiorescu, *Critice II*, 552)

b. 21 februarie. – Cele câteva cuvinte pe care le-am spus vineri la Cameră au avut un răsunet și un succes pe care nu le așteptam. Câte lucruri **într-adevăr** utile și inteligente am spus eu la Cameră în cursul carierei mele și nimeni nu m-a felicitat! Pentru câteva cuvinte care n-aveau alt merit decât să oglindească postulatele bunului simț, mi-a zbârnăit ieri toată ziua telefonul și am primit nenumărate scrisori de lauda. Încă o dovadă, poate, că oamenii prețuiesc mai mult bunul simț decât inteligența. (1937 Argetoianu, *Îns.*, 85)

Într-adevăr nu mai califică întregul enunț, ci doar un element al acestuia, focalizându-l și determinându-i gradul de certitudine. În același timp, conectorul are o marcată valoare polifonică, raportându-se la enunțul precedent, pe care îl amendează polemic. Este un uz rafinat, nota de respingere fiind bazată pe folosirea unor termeni pozitivi.²⁹

3.2.6 Conector de progresie discursivă. Marcator de forță ilocutionară. Intensificator. Româna vorbită

IVLRA I și *IV II* pun în evidență frecvența foarte scăzută a modalizatorului/marcatorului discursiv *într-adevăr* (12 ocurențe; în comparație, conectorul *deci* are 254 de ocurențe numai în *IVLRA I*). Este resimțit probabil ca livresc și sentențios (date fiind valorile metafizice și teologice ale cuvântului *adevăr*). În afară de sensul de acord, confirmare, semnalat mai sus (vezi *supra*, sub 3.2.3., ex. 26d), *într-adevăr* apare în contexte (cvasi)formale, argumentative.

- (30) a. B: eu una# e ușor de dat sfaturi↓ eu n-aș face-o. m-apucă foamea și mănânc↓ mi-e foame <_R aseară de-abia m-am dus acasă și simțeam că mi-e foame> (xxx) și am mâncat și-mi plesnea stomacu (xxx) și mâncasem și niște prune (xxx) [...]

A: maxim șase feliuțe de pâine subțire↓ eventual pâine pentru diabetici și și: pentru obezitate↓ ↓ n-are voie d-aia↓ n-are voie d-aia↓ n-are prea voie să amestece nu știu ce cu nu știu ce n-are deci principiile↓ acuma nu: ține: să# **într-adevăr** singura chestie care i se întâmplă ă: parcă s-a mai# o idee așa la față↓ nu știu dacă de la spirulină sau de la altceva↑ dar se duce la budă într-o disperare.# deci nu bea cât face↓ <@ de unde o fi ieșind [aia>

B: [să știi că **într-adevăr** se zice că trebuie să bei neapărat doi litri de apă (*IVLRA I, Colege de serviciu*, 82)

²⁹ Valori refutative au fost înregistrate și pentru *vraiment* (Rodríguez Somolinos 2011: 101).

b. B: da↓ deci pe ei NU-i mai interesează ă: discursu didactic↓ NU-i mai interesează conversația de tip↓ dialogul de tip didactic ei pot să (mențină) toate așa și **într-adevăr** se schimbă ă: se schimbă total cadrul. deci cred că ă de la momentu de la șase sute douăzeci și șapte în[colo

A: [da

+**B:** totul trebuie analizat ca o:↓ de fapt ca o conver[sație

A: [ca o conversație↓

B: deci↓ acuma rămâne de văzut în ce ă: în ce măsură:# ă:# <@ este sau nu este> e clar că ei neagă dialogul de tip didactic. [...]

B: deci tot ce este este conversație↑ și atunci **într-adevăr**↑ ă schimbând cadru de fapt↓ ei schimbă subiectu și în felu ăsta se schimbă și: CADRU că situația de comunicare se schimbă datorită schimbării tematice.

(IVLRA I, *Sesiune de comunicări*, 143)

c. B: în PRIMul rând cercetare. CE vedem noi sunt REZulTATEle CERCETării:

A: EU cred că sunt SUficiente:# în acest moment↓ <R argumente↓ sa:u: suficiente EXplicații ↓pentru a ne da seama că: **într-adevăr** reprezintă un domeniu # de importanță strategică↓# pentru: statele din aceasta lume>. (IVLRA I, *Discuție despre cercetarea românească*, 209)

d. totuși aș: aș aminti celebrul refren al lui ion barbu↑ <R/CIT cir li lai cir li lai precum stropi de apă rece în copaie când te lai virocongoeolig oase-nchise afară-n frig lirluigean lirluigean ca trei pietre date dura pe dulci lespezi de mărgean.> ă interesante cele TREI versuri în:↓ de aici↑ oferă de fapt trei ă: trei soluții diferite↑ dacă prima <cit cir li lai cir li lai↑ > ar fi mai făcut onomatopeea fără (sprijinul lor)↑ **deci într-adevăr** o limbă păsărească↓ o limbă onomatopeică imaginară↑ ă: secvența a doua are mai mult aspectul limbilor (durabile) de tipul leopardei decât limbilor (IVLRA I, *Conferință la Academia Română*, 255)

Remarcăm, în aceste contexte, funcția conectivă în prima ocurență din ex. (30a), unde *într-adevăr* reia și reformulează informația anterioară (semnul # indică pauza), și funcția epistemică, evidențială (sursa este indicată impersonal: *se zice*, vorbitorul relativizând gradul de cunoaștere). În exemplul (30d), *într-adevăr* introduce o reformulare explicativă (marcatorul discursiv *deci* cu funcție metalingvistică dezambiguzează funcția), iar în exemplele (30b-c) combină funcția polifonică (confirmare) cu cea epistemică („cu adevărat”). La nivel retoric-persuasiv, *într-adevăr* acționează ca un marcator/intensificator de forță ilocutionară: **într-adevăr** *se zice* că trebuie să bei neapărat doi litri de apă) (act asertiv, indirect injonctiv/directiv); **deci într-adevăr** [este] o limbă păsărească↓ / **într-adevăr** reprezintă un domeniu (acte asertive). Uzul oral al conectorului este influențat de cel scris/livresc.

Corpusul CoRoLa ne-a permis evidențierea unor date statistice privind utilizarea marcatorului *într-adevăr* și a variantelor sale *în adevăr*, *întru adevăr* în registrul scris al românei contemporane³⁰. În tabelul de mai jos, am înregistrat cele mai frecvente ocurențe.

• Într-adevăr ³¹	Poziție inițială absolută	DM	10.824
• Și, într-adevăr –	Poziție inițială	DM	633
• Dacă, într-adevăr,	Poziție inițială	DM	141
• Da, într-adevăr,	Poziție inițială	DM	103
• Căci, într-adevăr	Poziție inițială	DM	44
• Fiindcă, într-adevăr	Poziție inițială	DM	13
• Iată, într-adevăr	Poziție inițială	DM	20
• Oare, într-adevăr	Poziție inițială	DM	11
• Sau, într-adevăr	Poziție inițială	DM	8
• Este, într-adevăr, ...	Poziție inițială	DM + PM	145
• Da, este într-adevăr	Poziție inițială, context dialogic	DM + PM	2
•		Total valori conective inițiale	11,944
• într-adevăr*	Toate ocurențele (în interiorul enunțului)		16.811
• ... este într-adevăr ...	Poziție mediană	DM + PM	1.080
• ...și într-adevăr...	Poziție mediană	DM marcator de progresie discursivă, narativă	554
• În adevăr	Poziție inițială absolută	DM	513
• în adevăr	Poziție mediană	DM + PM	1.599
• Întru adevăr	Poziție inițială absolută	PM	8 (discurs teologic)
• întru adevăr	Poziție mediană	PM	50 (discurs teologic)

³⁰ Corpusul cuprinde presă online, bloguri, interviuri. Așa cum se precizează în descrierea generală: „Corpusul conține texte diverse, datând din 1989 și până astăzi, scopul creării acestuia fiind să ofere o imagine obiectivă a limbii române actuale scrise și vorbite.” <https://corola.racai.ro/>

³¹ Datele nu sunt absolute, deoarece pot exista în texte erori de grafie (*întradevăr* scris fără cratimă). Erorile se mențin procentual pentru toate valorile înregistrate, așa că nu am considerat necesară și însumarea lor, la fiecare categorie; dimpotrivă, o astfel de operație putea altera rezultatele. Ocurențele înregistrate corespund formei *Într-[blank]adevăr*.

Uzul conectiv al marcatorului (DM), cu valori modale epistemice subiacente, în poziție inițială absolută, este de 10.824, la care putem adăuga valorile inițiale ale lui *într-adevăr* precedat de un alt conector (*și, oare, iată* etc.). Valorile confirmative polifonice, în poziție mediană (DM+ PM) înregistrează 16.811 ocurențe, între care trebuie, însă, luate în considerație valorile conective ale lui *într-adevăr* precedat de un conector de continuitate discursivă sau narativă, precum „și”. Datele statistice confirmă uzul deopotrivă polifonic și epistemic al lui *într-adevăr*. Uzul vechi, pur epistemic, este astăzi restrâns la discursul religios (deseori citare biblică directă), în forma *întru adevăr*. Forma *în adevăr* are o poziție de mijloc, fiind folosită ca marcator discursiv cu valori polifonice, ca *într-adevăr*, dar cu o notă mai livrescă, mai prețioasă, sau în contexte teologice, asemenea lui *întru adevăr*.

CONCLUZII

Studiul de față a încercat să surprindă procesul de pragmaticizare a particulei modale *în(tru) adevăr/într-adevăr* și să discute principalele sale valori discursive în româna veche, modernă și contemporană. Formată pe teren românesc, locuțiunea *într-adevăr* este una dintre cele mai puternice mărci de certitudine epistemică. Nu are sinonime neologice și, prin urmare, în evoluția sa diacronică, a acumulat valori distribuite funcțional, în alte limbi, mai multor marcatori discursivi – de exemplu, în franceză, *en vérité, voirement* (franceza veche), *vraiment, en effet*, sau în italiană *in verità, davvero, veramente*. *Într-adevăr* a conservat trei variante lexicale, care s-au specializat pragmatic.

În limba veche, cele trei forme *în adevăr, întru adevăr, într-adevăr* erau utilizate exclusiv cu valori epistemice și evidențiale, subliniind sentențial convingerea locutorului despre adevărul spuselor sale, conformitatea dintre cuvinte și fapte (realitate). În discursul religios, componenta epistemică și cea evidențială se suprapun, sursa cunoașterii fiind absolută, transmisă prin revelație. Valorile construcției *în(tru) adevăr* derivă din sensul teologic al conceptului. Discursul juridic se raportează la o evidențialitate factuală (probe) și la conformitatea dintre cuvinte și fapte, iar referirea la adevăr în depoziții este constitutivă. În schimb, discursul istoriografic reclamă o exigență pentru adevărul probat documentar, (in)certitudinea epistemică fiind integrată în construcția retorică a ethosului discursiv.

În româna veche (sec. XVI–XVIII), structura era slab locuționară/gramaticalizată, cele două elemente păstrându-și valoarea conceptuală. Analiza pe corpus acreditează punctul de vedere conform căruia *într-adevăr* este format din substantivul „adevăr” precedat de prepoziția „întru”. În opinia noastră, construcția s-a generalizat, pe cale cultă, prin corpusul neotestamentar. În sprijinul acestei ipoteze, putem invoca locuțiunile echivalente din alte limbi care reflectă neambiguu tiparul *prepoziție + substantiv*: lat. *in veritate*, it. *in verità*, fr. *en vérité*, engl. *in truth*, în acord cu structura din greaca neotestamentară (*en alētheiai; ep' alētheias*). Un alt argument

se referă la caracterul livresc, sentențial sau formal, în toate limbile moderne, al structurilor de acest tip, explicabil prin contextul teologic original.

Începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea, particula modală *într-adevăr* capătă valorile polifonice ale unui marcator de confirmare. Sub influența traducerilor, aceste sensuri noi sunt calchiate după sensurile unor particule modale din franceză și italiană, în special ale lui *vraiment* și *veramente*, care au suportat trecerea spre marcatori discursivi încă din perioada medievală și renașcentistă (sec. XIII–XV). Deși este influențată de uzul unor corespondente romanice, pragmaticizarea particulei *într-adevăr* în română nu este identică cu a acestora, uzul intern conferindu-i, cum se întâmplă în general, sensuri și valori particulare, determinate de contextul istoric și de evoluția limbii.

În româna modernă și contemporană, *într-adevăr* are importante funcții argumentative și intersubiective (cognitive), interacționale, exprimând acceptarea de către un enunțiator a unei idei anterior exprimate sau comun admise și reformularea/filtrarea acesteia dintr-o perspectivă personală, operație metadiscursivă care poate fi nuanțată și rafinată în contexte concesive, refutative, retoric-dubitativă. La fel de importantă este funcția narativă, de progresie și continuitate a povestirii pe axa logică, și de organizare a perspectivei și a vocii narative (raportul personaje/narator). În contexte dialogale, *într-adevăr* are funcția unei particule de confirmare, utilizată și absolut, în profrază, iar uzul retoric-interrogativ indică rezerva, surpriza sau neîncrederea și semnalează interlocutorului invitația de a dezvolta informația. În poziție mediană, non-conectivă, marcatorul activează funcția epistemică, menținând-o pe cea polifonică, interdiscursivă. Este o valoare foarte frecventă atât în registrul scris, cât și în limba vorbită. *Într-adevăr* este un marcator discursiv livresc; așa cum corpusurile de limbă vorbită o atestă, ocurențele sale sunt puțin frecvente și apar în contexte argumentative și (cvasi)formale. Cele trei variante lexicale s-au specializat: *într-adevăr* a devenit marcator discursiv, în timp ce *întru adevăr* și-a conservat funcția esențialmente modal-epistemică și este utilizat numai în discursul teologic. *În adevăr* are o poziție intermediară, fiind utilizat cu valorile discursiv pragmatice ale lui *într-adevăr*, dar cu o nuanță mai emfatică, în registrul livresc, sau ca echivalent al lui *întru adevăr* în discursul teologic.

SURSE

CĂRȚI, DOCUMENTE

Acte judic. = *Acte judiciare din Țara Românească. 1775–1781*. Ediție întocmită de Gheorghe Cronț, Alexandru Constantinescu, Anuța Popescu, Theodora Rădulescu, Constantin Tegăneanu. Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România. Institutul de Istorie „N. Iorga”. Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris. IX. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1973.

Alecsandri, *Proză* = Vasile Alecsandri, *Proză*, în *Opere*, IV. Text ales și stabilit, note și variante de Georgeta Rădulescu-Dulgheru. București, Editura Minerva, 1974. [publicate în volum în 1876]

- Argetoianu, Îns. = Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*. Vol II: (1 ianuarie – 30 iunie 1937). Ediție și indice de Stelian Neagoe. București, Editura Machiavelli, 1999.
- Barițiu, Coresp. = George Bariț [= Barițiu] și contemporanii săi. VII: *Documente literare*. Corespondență trimisă [1827 și 1893]. Ediție de Ștefan Pascu, Ioan Chindriș și Gheorghe Asanache. Coordonator: Ștefan Pascu. București, Editura Minerva, 1985.
- Biblia (1688) = *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. [Traducere]. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban-Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești. Retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod ... București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.
- Cantemir, *Hronicul* = Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*. [Ediție și studiu introductiv de Stela Toma]. În *Opere*, I, ed. cit., p. 873–1 509. [Scriș între 1717 și 1723]
- Caragiale, M., *Craii* = Mateiu I. Caragiale, *Craii de Curtea-Veche*. [Roman]. În *Opere*. Ediție, studiu introductiv și note de Barbu Cioculescu. București, Editura Fundației Culturale Române, 1994, ed. cit., p. 49–125. [Publicat în volum în 1929]
- Călinescu, G., *Enigma Otiliei* = G.[eorge] Călinescu, *Enigma Otiliei*. [Roman]. [Vol.] I–II. I: În *Opere*, III. București, Editura pentru Literatură, 1966; II: În *Opere*, IV. București, Editura pentru Literatură, 1966, [Ediția I: 1938]
- Cond. Mavr. = *Condica lui Constantin Mavrocordat*. Vol. I–III. Ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuită de Corneliu Istrati. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008. I: *Introducere. Indice cronologic. Indice de nume. Glosar. Listă de formule slave în documentele românești*. 640 p.; II: *Condica de cărți de poroncă și de tot felul de trebuință ce s-au dat din partea Divanului. (1626–1743)*. 777 p.; III: *Condica de hrisoave vechi a domnilor trecuți, de milile mănăstirilor i altă obște. (1654–1743)*.
- Coresi, Ev. = [Carte cu învățătură (1581)]. [Titlul din interior: *Cartea ce se cheamă Evanghelie cu învățătură...*]. [Traducere anonimă]. Tipărită de diaconul Coresi. Publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici. Vol. I. Textul. Comisia Istorică a României. București, Atelierele Grafice Socec & Comp., Societate anonimă, 1914.
- Coresi, *Tetraev.* = *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Brașov, 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Mănăcești, 1574*. [Traducere anonimă]. Ediție alcătuită de Florica Dimitrescu. Academia Republicii Populare Române. Institutul de Lingvistică din București. București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963, 490 p.
- Coresi, *Tâlcul Ev.* = *Tâlcul Evangheliilor. În Tâlcul Evangheliilor și Molitvenic rumânesc*. [Tipărit de diaconul] Coresi. Ediție critică de Vladimir Drimba. București, Editura Academiei Române, 1998, p. 31–187. [Traducere anonimă dintre 1567 și 1568]
- Costin, M., *Let. Țării Mold.* = Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aaron Vodă încoace, de unde este părăsit de Ureche vornicul de Țara de Gios*. Scos de... vornicul de Țara de Gios. În *Opere*, ed. cit., p. 41–201. [Terminat de scris în 1675]
- Eliade, *Proză fant.* II = M. [= Mircea] Eliade, [Integrala prozei fantastice]. Vol. II. Ediție și postfață de Eugen Simion. Iași, Editura Moldova.
- Eminescu, *Pub.* = M. [= Mihai] Eminescu, *Publicistică*. În *Opere*, XII. Publicistică. 1 ianuarie – 31 decembrie 1881. Timpul. Cu 28 de reproduceri după publicații și manuscrise. Academia Republicii Socialiste România. Muzeul Literaturii Române. 1985.
- Eminescu, *Fragmentarium* = M. [= Mihai] Eminescu, *Opere*, XV. *Fragmentarium*. Addenda ediției. Cu reproduceri după manuscrise, documente și presă. Academia Română. Muzeul Literaturii Române. București, Editura Academiei Române, 1993.
- Holban, *Schițe și nuvele* = Anton Holban, *Schițe și nuvele*. În *Opere*, II. Studiu introductiv, ediție îngrijită, note și bibliografie de Elena Beram. București, Editura Minerva, 1972, p. 173–387. [Publicate în reviste între 1930 și 1937]
- Ionescu, *Pub.* II = Eugen Ionescu, Membru al Academiei Franceze, *Război cu toată lumea. Publicistică românească*. II. Ediție îngrijită și bibliografie de Mariana Vartic și Aurel Sasu. București, [Editura] Humanitas, 1992. [Publicate în reviste între 1927 și 1946]

- Letopiseșul Cantacuzinesc* = *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*. Ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 1960, 255 p. + erată. (Cronicile medievale ale României III) [Scrise între 1665 și 1690]
- Macedonski, *Nebunul*, = Al. [= Alexandru] Macedonski, *Nebunul*. Comedie eroică în proză 4 acte. În românește de Nichita Macedonski. În *Opere*², VII. Teatru. Ediție critică de Elisabeta Brâncuș (text ales și stabilit, note și variante) și Adrian Marino (note). București, Editura Minerva, 1980, p. 619–672. (Scriitori români) [Publicat în revistă în 1913]
- Maiorescu, *Critice*. I = Maiorescu, Titu, *Critice I (1867–1873)*. În *Opere*, I. Critice. Ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii de D. Vatamaniuc. Studiu introductiv de Eugen Simion. București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă. Univers Enciclopedic, 2005.
- Neculce, *Let. Ț. Mold.* = Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei de la Dabija Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat și O samă de cuvinte*. În *Opere*. Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel. București, Editura Minerva, 1982 [Scris în 1743]
- Noica, *Modelul* = Constantin Noica, *Modelul cultural european*. București, Editura Humanitas, 1993. [Publicate în reviste între 1986 și 1987]
- N. Test. = *Noul Testament*. Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, Mitropolitul Transilvaniei. Reeditat după 350 de ani... Studiu introductiv de Eva Mârza și Iacob Mârza. Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1998.
- Odobescu, *Coresp.* = Alexandru [= Alexandru I.] Odobescu, *Opere VIII. Corespondență I (1847–1879)*. [Ediție critică publicată sub îngrijirea Prof. univ. Al. Dima]. Introducere de Prof. univ. Al. Dima. Text stabilit, note și indice de Nadia Lovinescu, Filofteia Mihai, Rodica Bichis. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979.
- Petrescu, (Camil), *Patul lui Procust* = Camil Petrescu, *Patul lui Procust*. Roman. În *Opere*, III. Ediție îngrijită de Al. Rosetti și Liviu Călin. Note și variante de Liviu Călin. București, Editura Minerva, 1981, p. 9–345. [Ediția I: 1933]
- Prav. = *Carte românească de învățătură*. [Titlul în interior: *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudeațe cu dzisa și cu toată cheltuiala lui Vasilie Voievodul și domnul Țării Moldovei ...*]. Ediție critică. [Întocmită de Colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei R.P.R., condus de Academician Andrei Rădulescu]. [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, [1961], (Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc. VI) [Tipărită în 1646]
- Prav. Cond. = *Pravilniceasca condică*. În *Pravilniceasca condică (1780)*. Ediție critică. [Întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei R.P.R., condus de Academician Andrei Rădulescu. București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1957, p. 33–157. (Adunarea izvoarelor vechiului drept românesc scris. II)]
- Prav. Lucaci = *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu. Academia Republicii Socialiste România. Institutul de Lingvistică din București. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971. [Manuscris din 1581]
- Psalt. Hur. = *Psaltirea Hurmuzaki*. [Vol.] I-II. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. București, Editura Academiei Române, 2005. I: Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, 211 p. + 125 facsimile [Traducere anonimă dintre 1500 și 1510]; II: Indice de cuvinte de Rovena Șenchi.
- Psalt. Sch. = *Psaltirea Scheiană*. Publicată de prof. I. [= Ioan] Bianu. Tomul I: *Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577)*. Edițiunea Academiei Române, București, Tipografia Carol Göbl, 1889, 536 p. [Traducere anonimă dintre 1573 și 1578]
- Russo, *Scrieri* = Alexandru [= Alecu] Russo, *Scrieri*. Publicate de Petre V. Haneș. Edițiunea Academiei Române. București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl S-sor I. St. Rasidescu, 1908, XVII + 432 p. + 8 planșe. [Publicate între 1840 și 1856; 7 scrise ante 1859, publicate postum]
- Sadoveanu, *Cazul* = Mihail Sadoveanu, *Cazul Eugeniței Costea*. [Roman]. În *Opere*, XIV. București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 175–386. [Ediția I: 1936]

- Ureche, *Let. Ț. Mold.* = Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei de când s-au descălecat țara și de cursul anilor și de viața domnilor carea scrie de la Dragoș Vodă până la Aron Vodă*. Ediție a doua, îngrijită și introducere de P. [= Petre] P. Panaitescu. București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, 264 p. + 8 planșe. [Scriș între 1642 și 1647]
- Vinea, *Lunatecii* = Ion Vinea, *Lunatecii*. Roman. În *Opere*, III. Ediție critică de Elena Zaharia Filipaș. București, Editura Minerva, 1997, 581 p. (Scriitori români) [Scriș ante 1964; publicat postum]
- Zamfirescu, *În război* = Duiliu Zamfirescu, *Romanul Comăneștenilor*. III. *În război*. Roman. În *Opere*, II. Ediție îngrijită, prefată, note, glosar de Mihai Gafița. București, Editura Minerva, 1970, p. 273–418. [Ediția I: 1902]

PERIODICE

- Curier de ambe sexe*. Revistă literară și culturală. Redactată și editată de I. [= Ion] Heliade-Rădulescu. I–VI. 1837–1847
- Gazeta de Transilvania*. Publicație periodică, politică și culturală. Brașov, 1838–1873; 1875–1945.
- Mișcarea*, Ziar Național Liberal, director politic George G. Mărzescu. Iași 1909–1929
- Românul*. Ziariu politic, comercial, literar. București, 1857–1864; 1865; 1866–1905; 1914–1915.
- România liberă*. [Cotidian politic și literar]. București, 1877–1889.
- Steaua*. Revistă a Uniunii Scriitorilor din R. P. R. Redactor-șef: A. E. Baconsky. Cluj, 1954–.
- Telegraful român*. Gazetă de informație socială și culturală. Redactor răspunzătoriu: Florian Aaron (1853). Sibiu, Ed. și tip. Tipografiei diecesane, 1853–.

CORPUSURI DE LIMBĂ VORBITĂ

- IVLRA I = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), 2002, *Interacțiunea verbală în limba română actuală. Corpus (selectiv). Schiță de tipologie*. București: Editura Universității din București.
- IV II = Liliana Ionescu-Ruxăndoiu (coord.), 2007, *Interacțiunea verbală (IV II). Aspecte teoretice și aplicative. Corpus*. București: Editura Universității din București.

SURSE ONLINE

- DLR *Bibliografia bazei de date DLR* <https://dlri.ro/>
- CoRoLa <https://corola.racai.ro/>
- Arcanum <https://adt.arcanum.com/ro/discover/>
- The Online Greek Bible <https://www.greekbible.com>
- Biblia Vulgata <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Matthew%2022&version=VULGATE>

BIBLIOGRAFIE

- Aijmer, K., 2016, „Modality and Mood in Functional Linguistic Approaches”, în J. Nuyts, J. Van der Auwera (ed.), *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford: Oxford University Press, 1–28.
- Aristotel, [1997], *Organon* I. Traducere, studiu introductiv, introducere și note de M. Florian. București: IRI.
- Bally, Ch., [1932] 1965, *Linguistique générale et linguistique française*. Berna: Francke.
- Bally, Ch., 1942, „Syntaxe de la modalité explicite”, *Cahiers Ferdinand de Saussure* 2, 3–13.
- Benveniste, E., 1966, *Problèmes de linguistique générale*. I. Paris: Gallimard.
- Benveniste, E., 1974, *Problèmes de linguistique générale*. II. Paris: Gallimard.

- Bouttier, M., 1998, „Quand Jésus parle de vérité, quand Jésus parle en vérité”, în *Autres Temps. Cahiers d'éthique sociale et politique* 58, 71–76.
- Chilton, P., 2004, *Analysing Political Discourse: Theory and Practice*. London: Routledge.
- Chircu, A., 2023, „Un adverb scos la iveală din vechile scrieri românești: *adevăr*. Contribuții etimologice, lexicale și gramaticale”, *Philologica Jassyensia* 19(1/37), 13–31.
- Cornillie, B., 2009, „Evidentiality and Epistemic Modality: On the Close Relationship of Two Different Categories”, *Function of Language* 16 (1), 44–62.
- Cornillie, B., P. Pietrandrea, 2012, „Modality at Work. Cognitive, Interactional and Textual Functions of Modal Markers”, *Journal of Pragmatics* 44, 2109–2115.
- Cousin, H., 2002, *Creștinii și Septuaginta*, în *** *Originile creștinismului*. Iași: Polirom, 165–110.
- Croce, M., 2014, „The role of subjective certainty in the epistemology of testimony. A contextualist perspective”, în S. Cantarini, W. Abraham, E. Leiss (eds), *Certainty-uncertainty – and the Attitudinal Space in Between*. Amsterdam: John Benjamins, 121–134.
- Danjou-Flaux, N., 1980, „À propos de *de fait, en fait, en effet et effectivement*.” *Le français moderne* 48: 110–139.
- Declerck, R., 2011, „The definition of modality”, în A. Patard, F. Brisard (eds.), *Cognitive Approaches to Tense, Aspect, and Epistemic Modality*, Amsterdam: John Benjamins, 21–44.
- Degand, L., B. Cornillie, P. Pietrandrea, 2013, „Modal Particles and Discourse Markers: Two Sides of the Same Coin?”, în L. Degand, B. Cornillie, P. Pietrandrea (eds.), *Discourse Markers and Modal Particles: Categorisation and Description*. Amsterdam: John Benjamins, 1–18.
- DEL R = *Dicționarul etimologic al limbii române. (DEL R)*. Vol. I. Litera A. Serie nouă. Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”. București: Editura Academiei Române.
- D'Hondt, U., T. Defour, 2012. „At the Crossroads of Grammaticalization and Pragmaticalization: A Diachronic Cross-linguistic Case Study on *Vraiment* and *Really*.” *Neuphilologische Mitteilungen* 113(2), 169–190.
- Dostie, G., 2004, *Pragmaticalisation et marqueurs discursifs. Analyse sémantique et traitement lexicographique*. Brussels: De Boeck/Duculot
- DPAD = Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana (coord.), *Dicționar de pragmatică și de analiza discursului*. Iași: Institutul European.
- Ducrot O., 1993, „A quoi sert le concept de modalité ?”, în N. Dittmar, A. Reich (éds.), *Modalité et Acquisition des langues*. Berlin: Walter de Gruyter, 111–129.
- Fauconnier, G., 1984, *Espaces mentaux. Aspects de la construction du sens dans les langues naturelles*. Paris: Minuit.
- GAL R II = Guțu-Romalo, V. (coord.), 2008, *Gramatica limbii române*. Vol. II, *Enunțul*. București: Editura Academiei Române.
- García Negroni, M. M., S. Sauerwein Spinola, 2015, „La reformulation et le discours scientifique en espagnol et en français: à propos des instructions sémantico-pragmatiques de *en efecto* et de *en effet*”, în M. Borreguero Zuloaga, S. Gómez-Jordana Ferary (eds.), *Les Marqueurs du discours dans les langues romanes: une approche contrastive*. Limoges: Lambert-Lucas, 61–73.
- Grice, H. P., 1975, „Logic and Conversation”, în P. Cole, J. L. Morgan (eds.), *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*. New York: Academic Press, 41–58.
- Heine, B., 2013, „On discourse markers: Grammaticalization, pragmaticalization, or something else?”, *Linguistics* 51(6), 1205–1247.
- Halliday, M.A.K., 1970, „Functional diversity in language as seen from a consideration of modality and mood in English”, *Foundations of Language* 6, 322–365.
- HEM = B. [= Bogdan] Petriceicu Hasdeu, 1972, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor*. Vol. I. Ediție îngrijită și studiu introductiv de Grigore Brâncuș. București: Editura Minerva.
- Hoinărescu, L., 2009, „Funcții pragmatice ale conectorului *deci* în româna vorbită actuală”, *Studii și cercetări lingvistice*, 60(1), 45–62.

- Hoinărescu, L., 2015, „Pragmatica reformulării în limba română. Funcții discursive ale marcatorului *adică*”, *Studii și cercetări lingvistice* 66(1), 3–33.
- Hoinărescu, L., 2017, „Conectori de structurare narativă în cronicile moldovenești (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce)”, în L. Ionescu-Ruxăndoiu, M.-V. Constantinescu, G. Stoica (ed.), *Limba – discurs – stil. Omagiu Mariei Cvasnii Cătănescu*, București, Editura Universității din București, 171–193.
- Hoinărescu, L., 2022, „Epistemic Certainty and Metalinguistics of Truth in Political Discourse”, în L. Ionescu-Ruxăndoiu, M.-V. Constantinescu, G. Stoica, Ș. Hartular (eds.), *Attitude and Stance in Discourse*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 57–94.
- Hyland, K., 2005, *Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing*. London&New York: Continuum.
- Jacquesson, F., 2020, *Le mot 'vérité' dans les évangiles*. halshs-02925354 (consultat 25.04.2025)
- Kerbrat-Orecchioni, C., 1980, *L'énonciation. De la subjectivité dans le langage*. Paris: Armand Colin.
- Khachaturyan, E., E. Vladimirska, 2015, „Vraiment/veramente: analogies et contrastes”, în M. Borreguero Zuloaga, S. Gómez-Jordana Ferary (eds.), *Les Marqueurs du discours dans les langues romanes: une approche contrastive*. Limoges: Lambert-Lucas, 75–87.
- Leclercq, B., 2023, „Modality revisited: Combining insights from Construction Grammar and Relevance Theory”. *Models of Modals: From Pragmatics and Corpus Linguistics to Machine Learning*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 60–92.
- Lyons, J., 1977, *Semantics*. Cambridge University Press: Cambridge.
- Monte, M., 2011, „Modalités et modalisation: peut-on sortir des embarras typologiques?”, *Modèles linguistiques* 64, 85–101. <https://journals.openedition.org/ml/353#quotation> (consultat 25.04.2025)
- Moreschini, C., E. Norelli, 2013, *Istoria literaturii creștine vechi grecești și latine I. De la Apostolul Pavel la Constantin cel Mare*. Traducere de Hanibal Stănculescu și Gabriela Sauciu. Ediție îngrijită de Ioan-Florin Florescu. Iași: Polirom.
- Narrog, H., 2005, „On defining modality again”, *Language Sciences* 27(2), 165–192.
- Narrog, H., 2009, *Modality in Japanese: The Layered Structure of the Clause and Hierarchies of Functional Categories*. John Benjamins: Amsterdam/Philadelphia.
- Núñez-Pertejo, P., 2008, „The Multifunctionality of *Indeed* in Contemporary Spoken and Written English”, *English Studies* 89(6), 716–736.
- Quesnel, M. 2002, „Izvoarele literare ale vieții lui Isus”, în *** *Originile creștinismului*. Iași: Polirom, 172–176.
- Palmer, F. R., 1986, *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pietrandrea, P., 2005, *Epistemic Modality. Functional properties and the Italian system*. Amsterdam: John Benjamins.
- Reed, B., 2022, „Certainty”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/certainty/> (consultat 25.04. 2025)
- Ricca, D., J. Visconti, 2014, „On the development of the Italian truth adverbs *davvero* and *veramente*”, în I. Taavitsainen, A. H. Jucker, J. Tuominen (eds.), *Diachronic Corpus Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins, 133–154.
- Ricœur, P., 1983, *Temps et récit*. Vol. I. Paris: Seuil.
- Rodríguez Somolinos, A., 2011, „Assertion de la vérité et engagement du locuteur: l'évolution de *voirement* et de *vraiment* en français (XIIe-XVIIe siècle)”, *Langages* 184(4), 91–110.
- Schiffrin, D., 2001, „Discourse Markers, Meaning, and Context”, în D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton (eds.), *The Handbook of Discourse Analysis*, [Blackwell Handbooks in Linguistics]. Oxford/Maldon, MA: Blackwell, 54–75.
- Searle, J. R., 1979, *Expression and Meaning. Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Ștefănescu, A., 2007, *Conectori pragmatici*. București: Editura Universității din București.
- Todorov, Tz., 1972, *Categoriile narațiunii literare*, în *Poetică și stilistică. Orientări moderne*, prolegomene și antologie de M. Nasta și S. Alexandrescu, trad. rom. de S. Alexandrescu, I. Bădescu, C. Barborică. București: Univers, 370–400.

- Traugott, E. C., 2007, „Discussion article: Discourse markers, modal particles, and contrastive analysis, synchronic and diachronic”, *Catalan Journal of Linguistics* 6, 139–157.
- Traugott, E. C., R. B. Dasher, [2001] 2004, *Regularity in Semantic Change* (Cambridge Studies in Linguistics 96). Cambridge: Cambridge University Press.
- Waltereit, R., U. Detges, 2007, „Different functions, different histories. Modal particles and discourse markers from a diachronic point of view”, *Catalan Journal of Linguistics* 6, 61–80.
- Van der Auwera, J., V.A. Plungian, 1998, „Modality’s semantic map”, *Linguistic Typology* 2, 79–124.
- Willems, D., A. Demol, 2006, „*Vraiment* and *really* in contrast. When truth and reality meet”, in K. Aijmer, A.-M. Simon-Vandenberghe (eds.), *Pragmatic Markers in Contrast*. Elsevier Ltd.
- Wittgenstein, L., 1969, *On certainty*. Oxford: Basil Blackwell.
- Zafiu, R., 2002, „Evidențialitatea în limba română actuală”, in G. Pană Dindelegan (coord.), *Aspecte ale dinamicii limbii române actuale*. București: Editura Universității din București, 127–144.
- Zafiu, R., 2009, „Evoluția adverbilor de timp *atunci*, *acum*, *apoi* către statutul de mărci discursive”, in R. Zafiu, G. Stoica, M. N. Constantinescu (eds.), *Limba română. Teme actuale. Actele celui de-al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba română*. București: Editura Universității din București, 779–793.
- Zogbo, L., 2021, „L’expression « en vérité (en vérité) je vous/te le dis »: son rôle, son sens et quelques considérations pour sa traduction”, *Le Sycomore. Revue de traduction biblique*, 15(1), 4–20. <https://translation.bible/wp-content/uploads/2021/10/Le-Sycomore-15.1-Lynell-Zogbo-En-verite-en-verite.pdf> (consultat 25. 04. 2025)
- Zufferey, S., 2016, „Discourse connectives across languages: factors influencing their explicit or implicit translation”, *Languages in Contrast* 16(2), 264–279.

DISCURSIVE VALUES OF THE EPISTEMIC MARKER *ÎNTR-ADEVĂR* [IN TRUTH/INDEED] IN ROMANIAN. A DIACHRONIC PERSPECTIVE

Abstract

The paper aimed to provide a diachronic analysis of the epistemic marker *într-adevăr* [in truth/indeed] in Romanian, based on a corpus that encompasses representative literary texts from the early XVIth century to modern times. Comprising the word “truth”, which metalinguistically refers to the propositional truth of the utterance, this adverbial phrase is theoretically one of the stronger certainty markers. Therefore, its occurrences in sententious biblical formulae are unsurprising: the first Romanian texts, translations of the New Testament books, capture a testimonial and verdictive use. In the legal text, *într-adevăr* has preponderantly an evidential value. In historiographical texts, reference to the truth is a strategy for legitimizing the moral authority of the writer to record the official facts. Truth is related to the construction of ethos, with the writer describing himself as an accurate witness and an honest chronicler. Accordingly, the modal particle had a rhetorical function (*booster marker*).

The modern use of the marker preserves the epistemic and rhetorical values, adding the polyphonic, argumentative, narrative, confirmative, and metadiscursive functions. These new values are less due to an internal evolution and more to an external influence of Romanian by translations, mainly from French, Italian, or English. The new values have enriched the discursive profile of the epistemic modal marker, transforming it into one of the most prolific discourse markers/connectors in Romanian written texts. Statistical analysis based on corpora confirms the bookish profile of the discourse marker *într-adevăr*, which is rarely used in the oral register of the language.